

REVOCATIO I RENUNTIATIO

Prof. dr. sc. Mirela Šarac*
Marlon Macanović, dipl. iur.**

UDK 347.762(37)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: ožujak 2010.

U članku se analizira još uvijek sporno pitanje mogućnosti jednostranog raskida ugovora o nalogu (*mandatum*) u rimskom pravu. Premda je mandat zasnovan na međusobnom sporazumu, povjerenju i prijateljstvu, stranke nisu imale podjednako pravo raskinuti ugovor u bilo koje vrijeme. Takav stav rimskih pravnika očituje se ne samo u terminološkoj razlici (*revocare* – *renuntiare*), nego i u različitim zahtjevima koji su se odnosili na dopustivost raskida. Nesporno je mandantovo pravo na opoziv *re integra*, ali mnogobrojne nedoumice izaziva pitanje mandatareva otkaza. Dok je klasična jurisprudencija navodila određene okolnosti kao primjere kada je mandatar smio otkazati preuzetu obvezu, to je pravo tijekom vremena, usporedo sa sve češćom pojavom honoriranja mandataru, postupno ograničavano, posebice počev od kasnog klasičnog prava. Sudeći prema Paulovim Sentencijama i Justinijanovim Institucijama, u postklasičnom i Justinijanovu pravu vrijedilo je pravilo da mandatar može otkazati *re integra* samo pod posebnim okolnostima uz predočenje *iusta causa renuntiationis*.

Ključne riječi: rimsko pravo, *mandatum*, *revocatio*, *renuntiatio*

I. UVOD: IMA LI MANDATAR PRAVO OTKAZATI PREUZETI NALOG?

Mandatum je konsenzualni nepotpuno dvostrano obvezujući ugovor koji je nastajao suglasnim očitovanjem volja zainteresiranih stranaka. Za njegovo zaključenje¹, jednako kao i za njegovo ispunjenje, bio je dovoljan neformalni

* Dr. sc. Mirela Šarac, profesorica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Domovinskog rata 8, Split

** Marlon Macanović, dipl. iur., Brodosplit-Brodogradilište d.o.o., Put Supavla 21, Split

¹ Paul u D.17.1.1.pr.-2 (32 *ad ed.*) kaže da za zaključenje mandata nije potrebno upotrijebiti određene riječi jer se ugovor mogao sklopiti i putem glasnika ili pismom. *Obligatio mandati consensu contrahentium consistit. Ideo per nuntium quoque vel per epistulam mandatum suscipi potest. Item sive rogo sive volo sive mando sive alio quocumque verbo*

konsensus. Budući da je zasnovan na međusobnom povjerenju i prijateljstvu, smatrano je da je međusobni sporazum dovoljna garancija za ispunjenje preuzete obveze.² *Consensus* je nastajao izdavanjem i prihvatanjem naloga. Mandant je mogao računati na to da će mandatar izvršiti preuzetu obvezu ne samo zbog činjenice što će mu biti nadoknađeni troškovi ispunjenja naloga, nego i zbog toga što je mandant imao i prijateljsku i moralnu obvezu na određeni način iskazati mandataru zahvalnost, odnosno uzvratiti protuuslugom. U suprotnom, mandatar je mogao odbiti nalog, jednako kao i u slučaju kada bi se od njega zahtijevalo nešto besmisleno ili nemoguće. Mandat je zaključivan i u slučajevima kada je mandant smatrao da će mandatar bolje ili učinkovitiije od njega izvršiti određeni posao; posebice često kada je trebalo kupiti ili prodati određenu robu, a mandant i mandatar nalazili su se u različitim mjestima. Tada je nalog podjeljivan kako bi se nadomjestila mandantova fizička odsutnost. Takvi poslovni nalozi sklapani su uglavnom kada je trebalo žurno postupati kako ne bi bio propušten neki unosan posao. Budući da su sredstva

scripserit, mandati actio est (Obveza iz naloga nastaje suglasnošću volja ugovornih stranaka. Stoga se nalog može primiti preko glasnika ili pisma. Isto tako, ako netko u pismu upotrijebi riječi: molim, ili želim, ili nalažem, ili neku drugu riječ, ima mjesta primjeni *actio mandati*.). Govoreći općenito o konsenzualnim kontraktima Modestin (D.44.7.52.10) ide još dalje kada kaže da se ugovor može zaključiti čak i kimanjem glavom, bez upotrebe riječi. Slično mišljenje iznosi i Gaj u Institucijama 3.135-136: *Consensu fiunt obligationes in emptionibus et venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis*. Da je ugovor o nalogu sklopljen, moglo se zaključiti i na osnovi određenog ponašanja, o čemu govori Ulpijan u D.17.1.6.2 (31 *ad ed.*) i D.17.1.18 (40 *ad Sab.*). U tim tekstovima Ulpijan govori o situacijama kada se mandat smatra prešutno zaključenim. Tako, ako netko podnosi, ne protiveći se, da se za njega jamči ili posreduje na neki drugi način, bio bi obavezan iz mandata. Jednako je obavezan i u slučaju kada dozvoli da se u njegovo ime izda nalog, a tome se ne usprotivi. Opširnije o konsenzualnosti mandata vidi u: Cascione, *Consensus. Problemi di origine, tutela processuale, prospettive sistematiche*, Napoli, 2003., 434, 466; Randazzo, *Mandare. Radici della doverosità e percorsi consensualistici nell'evoluzione del mandato romano*, Milano, 2005., 143, 234; Martini, "Mandato nel diritto romano", *Digesto delle discipline privatistiche, Sez. civile*, 11, Torino, 1994., 198.

² Upravo se poseban odnos povjerenja na kojem je mandat zasnovan navodi u literaturi kao glavni razlog i opravdanje za činjenicu da su obje stranke imale pravo odustatati od ugovora u bilo koje vrijeme (premda u vrelima ne postoji dokaz za takvu tvrdnju). Vidi: Kaser, *Das römische Privatrecht I*, München, 1971., 578; isti, "Zur Geschichte des precarium", *ZSS* 89 (1972.), 110; Honsell, Mayer-Maly, Selb, *Römisches Recht aufgrund des Werkes von Jörs P, Kunkel W, Wenger L.*, Berlin – Heidelberg, 1987., 337, n. 25; Niederländer, Rec. Watson, "Contract of Mandate", *ZSS* 79 (1962.), 453; Reber, *Abgrenzung zwischen Dienstvertrag, Werkvertrag und Auftrag im römischen, schweizerischen und deutschen Recht*, disert., Basel, 1972., 9.

komunikacije bila loša i spora, mandant je morao pretpostaviti da je naloženi posao bio već izvršen u vrijeme primitka mandatareva odgovora. Zato je nalog bez prethodne suglasnosti mandataru išao na nalagateljev rizik jer se moglo dogoditi da mandatar ne prihvati nalog iz raznih razloga (zbog bolesti, odsutnosti ili možda smrti). Naloženi posao nije smio predstavljati preveliko opterećenje za mandataru kao što kaže Paul u D.13.6.17.3 (29 *ad ed.*): ...*suspisisset enim fortassis alius, si is non coepisset: voluntatis est enim suscipere mandatum, necessitatis consummare.*

U osnovi, mandatar je odgovarao za neizvršenje prihvaćenog naloga. U tu je svrhu morao na bilo koji način očitovati volju da je suglasan s izvršenjem naloga. Ako je počeo s izvršenjem povjerenog posla, mandatar je odgovarao u granicama dobre vjere (*bona fides*), bez obzira na to je li njegov odgovor o prihvatu naloga stigao do nalagatelja ili nije. Izvršenje preuzetog posla pretpostavljalo je postojanje konsenzusa, tj. iz postignutog konsenzusa proizlazile su posljedice vezane uz neizvršenje preuzete obveze, koje su nastupale ili sudskim putem ili, u starije doba, umanjnjem časti onoga koji je prekršio prihvaćenu dužnost. Ipak, u nekim je situacijama *bona fides* zahtijevala jasno i nedvojbeno odbijanje podijeljenog naloga, inače je mandatar riskirao da bude tužen *s actio mandati*.

Rimsko pravo ne polazi od pretpostavke da su stranke imale podjednako pravo raskinuti ugovor u bilo koje vrijeme. Nesporno je da je pravo raskida mandata bilo podložno određenim kolebanjima.³ Takav stav rimskih pravnika očituje se ne samo u terminološkoj razlici (*revocare* – *renuntiare*), nego i u različitim zahtjevima koji su se odnosili na dopustivost raskida.⁴ Otvoreno je

³ Guarino, *Mandatum credendi*, Napoli, 1982., 57, vidi u pravu na raskid mandata samo granicu njegove ostvarivosti. Mayer-Maly, *Römisches Recht*, Wien, 1999., 152, smatra da su stranke mogle raskinuti ugovor jedino uz uvjet da još nije početo izvršenje naloga; sl. Jörs, Kunkel, *Römisches Privatrecht*, Berlin, 1935., 225; Benke, Meissel, *Übungsbuch. Römisches Schuldrecht*, Wien, 2003., 195.

⁴ Osnovni izvori i literatura o *revocatio/renuntiatio* u rimskom pravu: G.3.159; D.17.1.27.2; D.17.1.22.11; P.S.2.15.1; I.3.26.9; I.3.26.11; Arangio-Ruiz, *Il mandato in diritto romano*, Napoli, 1949.; Watson, *Contract of Mandate in Roman Law*, Oxford, 1961.; Meylan, "Révocation et renonciation du mandat en droit romain classique", *Studi Grosso* I, Torino, 1968., 465; Klami, *Teneor mandati*, Turku, 1976.; Schneeberger, *Der Einfluss des Entgelts auf die rechtliche Stellung des Beauftragten im Bereich der Verschuldenshaftung, der Substitutenhaftung und der jederzeitigen Beendigung des Auftrages im schweizerischen Obligationenrecht verglichen mit dem römischen Recht und dem BGB*, Bern – Frankfurt/M. – New York – Paris – Wien, 1992.; Mayer-Maly, "Renuntiatio", *Ars boni et aequi. Festschrift Waldstein*, Stuttgart, 1993., 261; Igimi, "Zu Problemen der *renuntiatio mandati* bei Gaius D.17.1.27.2 (9 *ed. prov.*)", u: Nörr, Nishimura, *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*, Berlin – Heidelberg – New York, 1993., 141; Crifò, "Einige Fragen zum Erlöschen des Mandats", u:

pitanje je li pravo na raskid ugovora u bilo koje vrijeme bilo prisilne naravi. Iz sačuvanih vrela može se razabrati da je ipak postojalo izvjesno ograničenje privatne autonomije.⁵ Tijekom vremena, usporedo sa sve češćom pojavom honoriranja mandatar, pravo na raskid ugovora postupno je ograničavano, posebice počev od kasnog klasičnog prava.⁶ Osim toga, teško je zamisliti situaciju u kojoj bi mandant opozvao nalog u nezgodno vrijeme. Ta je razlika opravdana i bitnim značajkama mandata. Budući da je mandat u osnovi besplatan, obje su stranke, u načelu, mogle raskinuti ugovor prije predviđenog termina. Ipak, mandant je, u pravilu, jedva mogao biti zainteresiran za opoziv podijeljenog naloga jer nije bio siguran hoće li ponovno naći odgovarajuću osobu koja će prihvatiti nalog. Zato ga nije teško pogađala činjenica što je mogao opozvati nalog samo dok mandatar još nije počeo s njegovim izvršenjem (*re integra*).⁷ S

Nörr, Nishimura, *Mandatum und Verwandtes*, 153; Rundel, *Mandatum zwischen utilitas und amicitia. Perspektiven zur Mandatarhaftung im klassischen römischen Recht*, Münster, 2005.; Randazzo, *Mandare. Radici della doverosità e percorsi consensualistici nell'evoluzione del mandato romano*, Milano, 2005.

- ⁵ Mayer-Maly, *Renuntiatio*, 263, napominje da je rimsko pravo u načelu odbijalo mogućnost raskida ugovora putem *renuntiatio*. Dioklecijanovi pravници artikulirali su klasičnu pravnu misao u C.4.10.5 (a. 293): *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Camerino et Marciano: Sicut initio libera potestas unicuique est habendi vel non habendi contractus, ita renuntiare semel constitutae obligationi adversario non consentiente minime potest. quapropter intellegere debetis voluntariae obligationi semel vos nexos ab hac non consentiente altera parte, cuius precibus fecistis mentionem, minime posse discedere* (Kako je svakome slobodno zaključiti ili ne zaključiti ugovor, tako nikome nije dopušteno raskinuti jednom preuzetu obvezu bez suglasnosti protustranke. Otuda morate znati da se, bez suglasnosti druge stranke koju spominjete u vašem pismenu, ni na koji način ne možete povući iz obveze koju ste slobodno preuzeli.). Carevi su na takav odgovor bili potaknuti mogućnošću otkaza kod ortaštva i mandata; pri tome treba ispitati dva problema: postoji li *renuntiatio* i kod ugovora zaključenih na određeno vrijeme te je li *renuntiatio* moguća samo suglasnošću volja ili i jednostranim aktom. Mayer-Maly zaključuje da je *renuntiatio* ortaštva bila moguća i jednostrano i suglasnošću volja (D.17.2.65.3; D.17.2.65.6; D.17.2.4.1), ali se dalje pita je li *renuntiatio* konsenzualnog kontrakta u suprotnosti s načelom dobre vjere (*bona fides*). Paulovi tekstovi D.17.1.22.11 i I.3.26.11 dokazuju da je *renuntiatio* bila moguća i kod mandata te da je rimsko pravo u puno većoj mjeri pripremlilo i poznavalo institut *renuntiatio* nego što bi se to na prvi pogled moglo reći.
- ⁶ Kaser, *Das römische Privatrecht* II, München, 1975., 416, ističe da je Justinijan ponovno uspostavio besplatanost mandata, pa time (kao njezinu posljedicu) pravo na jednostrani raskid ugovora; ipak, u postklasičnom pravu stranke su smjele raskinuti ugovor u bilo koje vrijeme samo iz iznimno važnih razloga.
- ⁷ Kaser, *RPR* I, 578; Watson, nav. dj., 70. Pringsheim, "Über die Basiliken-Scholien", *ZSS* 80 (1963.), 306, ističe da je u Bazilikama preuzeta pretpostavka o *res integra*

druge strane, besplatnost mandata otvarala je mandataru mogućnost otkazati nalog u bilo koje vrijeme.⁸ Kako je predmetom naloga najčešće bilo zaključenje pravnog posla za mandantov račun, opoziv izvršen nakon što je mandatar već počeo s izvršenjem naloga (tj. sklopio naloženi posao) nije više utjecao na njegov završetak. Iz tog je razloga pravo opoziva faktički bilo ograničeno i rijetko korišteno. Premda je primjenjivan u trgovačkoj sferi, sam mandat, kao besplatni ugovor, nije bio zasnovan na komercijalnoj osnovi. Ta je činjenica imala za posljedicu da se, ustvari, nije ni postavljalo pitanje naknade štete koju bi mandatar eventualno pretrpio opozivom naloga koji je učinjen u nezgodno vrijeme ako nije ni počeo s njegovim ispunjenjem.⁹

Mnogobrojne nedoumice izaziva pitanje ima li mandatar pravo otkazati preuzeti nalog. Mandatarev otkaz prate potpuno drukčije okolnosti. Pojednostavljeno gledajući, besplatnost mandata upućuje na zaključak da je mandatar mogao otkazati ugovor u bilo koje vrijeme uz uvjet da se pridržavao načela dobre vjere¹⁰, što znači da je mandantu morao ostaviti dovoljno vremena da posao koji je bio predmetom naloga zaključi osobno, ili ga završi, ili nađe novog nalogoprimca. Težište se stavlja na odnos povjerenja između stranaka, posebice u smislu da prijatelj koji je preuzeo nalog ne bi smio biti kažnjen, nego mu treba pružiti priliku da razmisli i da se pod određenim pretpostavkama oslobodi primljene obveze.¹¹ U tom smislu *renuntiatio* pojašnjava mandantu ra-

koja je djelomično proširena na mandataru. Za razliku od njega Siber, "Contrarius consensus", ZSS 42 (1921.), 71, n. 4; Arangio-Ruiz, nav. dj., 134 – 136 i Schneeberger, nav. dj., 75, smatraju da se zahtjev za *res integra* ostvaruje samo u odnosu na mandantov opoziv, pri čemu se pozivaju na G.3.159, Paulov tekst D.17.1.15 i Julijanov D.46.3.34.3. Arangio-Ruiz, nav. dj., 135, n. 3, naglašava da zahtjev za *res integra* nije interpoliran. Drukčije misli Meylan, nav. dj., 465 – 468, koji zahtjev za *res integra* ne smatra pretpostavkom mandantova opoziva, pozivajući se ne samo na G.3.159, nego i na I.3.26.9 i C.4.35.3.

⁸ Niederländer, nav. dj., 453; Reber, nav. dj., 9, besplatnošću mandata opravdavaju mandatarevu mogućnost otkaza ugovora.

⁹ Spengler, prikaz: Schneeberger, *Der Einfluss des Entgelts auf die rechtliche Stellung des Beauftragten im Bereich der Verschuldenshaftung, der Substitutenhaftung und der jederzeitigen Beendigung des Auftrages im schweizerischen Obligationenrecht verglichen mit dem römischen Recht und dem BGB*, ZSS 111 (1994.), 615.

¹⁰ Arangio-Ruiz, nav. dj., 136; Watson, nav. dj., 71, ograničavaju mandatarevo pravo otkaza samo *re integra*.

¹¹ Rundel, nav. dj., 163, pita se kuda točno prolazi granica između pravno neobvezne prijateljske usluge i prihvaćanja pravno provedivog naloga; je li *amicus* zaista slobodan ne prihvatiti nalog kao što kaže Paul u D.17.1.22.11, posebice kada se ima u vidu socijalni kontekst. Nörr, "Ethik und Recht im Widerstreit? Bemerkungen zu

zloge koji sprečavaju ispunjenje naloga; stoga bi se otkaz u određenom smislu mogao smatrati korisnim za mandanta i predstavljati određenu obvezu. Otkaz od strane mandatara ustvari je poseban slučaj neispunjenja, odnosno lošeg ispunjenja naloga. Ako je učinjen u vrijeme nezgodno mandantu, mandatari će biti obvezani naknaditi svu štetu koju je time prouzročio (*Gai. D.17.1.27.2: alioquin quanti mandatoris intersit damnabitur*).¹² Pitanje kada mandatari smije zanemariti prihvaćeni nalog, a da za to ne odgovara jest kompleksan problem pretpostavki mandatareve odgovornosti. Rimski pravници navode neke razloge koji su mogli opravdati otkaz: iznenadna bolest, ratno stanje, neprijateljstvo, neodložno putovanje, nemogućnost podizanja stvarne tužbe, ali se iz tekstova ne može zaključiti da su bili jedinstveni u mišljenju da su te okolnosti isključivale mandatarevu odgovornost.¹³ U svakom slučaju otkaz je imao učinak *ex nunc*.¹⁴ Otkazom mandatari može ukazati na određene okolnosti koje bi inače isključile njegovu odgovornost ili je otkaz pretpostavka za primjenu određenih razloga koji isključuju odgovornost; bez otkaza te bi okolnosti bile bez učinka. Otkaz je u načelu bio slobodan ako već nije došlo do mandatareve odgovornosti. Razlike između tih alternativa nejasne su jer ni tekstovi ne pokazuju precizno nijansiranje razmatranih slučajeva. Treba istražiti koliko su rimski pravници uopće tretirali pitanje otkaza kao poseban problem i u vezi s pitanjem interesa. Pretpostavke mandatareve odgovornosti jesu nanošenje štete mandantu i postojanje mandantova interesa na ispunjenje naloga. Sam termin *renuntiare* teško je prevesti; problematično ga je prevesti s “otkazati” jer taj glagol podra-

Paul (29 ad ed.) D.13.6.17.3”, u: *Ars boni et aequi – FS Waldstein*, Stuttgart, 1993., 268; isti, “Mandatum, fides, amicitia”, u: Nörr, Nishimura (izd.), *Mandatum und Verwandtes*, Berlin, 1993., 14, smatra da mandatareve dužnosti ne treba promatrati drukčije nego kao pravno normirane obveze koje su prvobitno bile samo socijalno-etički motivirane prijateljske obveze. Rundel, nav. dj., 201, zaključuje da ugovor o nalogu nije zasnovan na pravno jedva uhvatljivom fenomenu *amicitia*, nego na pravno relevantnom konsenzusu između stranaka. U kolikoj mjeri rimska *amicitia* korespondira s današnjim pojmom prijateljstva vidi Powell, “Friendship and its Problems in Greek and Roman Thought”, u: Innes, Hine, Pelling (izd.), *Ethics and Rhetoric. Classical Essays for D. Russell on his Seventy-Fifth Birthday*, Oxford, 1995., 33.

¹² Sachers, “Zur Lehre von der Haftung des Mandatars im klassischen römischen Recht”, *ZSS* 59 (1939.), 444, 477; Meylan, nav. dj., 476.

¹³ Hermogenija (D.17.1.23; 17.1.25) i Paul (D.17.1.24; P.S.2.15.1) ne izjašnjavaju se o pitanju naknade štete, dok Gaj (D.17.1.27.2) jasno kaže da je mandatareva odgovornost u tim slučajevima isključena; sl. I.3.26.11.

¹⁴ Siber, *Contrarius consensus*, 71, n. 4, tu činjenicu smatra dokazom za tvrdnju da otkaz nije ovisio o zahtjevu *re integra* te zaključuje da tužba iz mandata i dalje postoji neovisno o opozivu.

zumijeva završetak obveze koja je dulje trajala.¹⁵ Ne postoji puno tekstova koji se bave “otkazom” mandatnog odnosa. Ipak, iz vrela je jasno da se *renuntiatio* (*renuntiare*) odnosi na mandatarevu obavijest o otkazivanju prihvaćenog naloga, dok *revocatio* (*revocare*) znači mandantov opoziv.¹⁶ Gaj u D.17.1.27.2 spominje *nuntiare* u smislu obavijesti o nemogućnosti izvršenja naloga, dok Paul u D.17.1.22.11 govori o *renuntiare* bez jasnog objekta. Tek se u postklasičnim tekstovima ti pojmovi koriste u sljedećim konstrukcijama: P.S.2.15.1: *mandati negotio renuntiare* – u značenju otkaza ispunjenja naloga; slično je i u Justinijanovim Institucijama 3.26.11: *mandatum susceptum ... consummandum aut quam primum renuntiandum est*.

¹⁵ Mayer-Maly, *Renuntiatio*, 261, ističe da otkaz pripada među obilježja trajnih obveznih odnosa kao jedan od čestih načina njihova gašenja. To je jednostrano očitovanje volje koje suogovaratelj mora prihvatiti i koje je usmjereno na prestanak trajnog obveznog odnosa. Termin *renuntiare* susreće se po prvi put u pravničkom jeziku, i to kod Paula u D.17.2.65.8, gdje se poziva na mišljenje Alfena i Servija Sulpicija kada analizira mogućnost raskida ortaštva putem prokuratora. Time se pojašnjava potencijalna jednostranost raskida ortaštva. Raskid ortačkog odnosa općenito bi trebao predstavljati priznanje mogućnosti zastupanja: moguće je otkazati (*renuntiare*) i *per alios*, što Paul pojašnjava u D.17.2.65.7. Kao način gašenja ortaštva *renuntiatio* je široko prakticirana već u ranom klasičnom razdoblju (D.17.2.65.5). Paul u D.17.2.65.6 dopušta prijevremenu *renuntiatio* samo u nužnim slučajevima. Kod ortaštva zaključenog na određeno vrijeme treba razlikovati je li sporazumom predviđena mogućnost raskida (Ulp. D.17.2.14): *renuntiatio* je bila dopuštena samo ako je imala svoju *ratio*. Ipak, i neutemeljena *renuntiatio* povlačila je raskid ortaštva, ali i odgovornost ortaka koji je otkazao ugovor na takav način. Mayer-Maly misli da je otkaz, kao pravni institut, razvijen tek u postantičko doba. Kada se govori o korijenima otkaza u rimskom pravu, onda ističe da je kod rimskog najma jedva postojao jer je najam najčešće ugovaran na određeno vrijeme; ipak rimsko klasično pravo poznavalo je otkaz barem kod jednog tipa ugovora, a to je *societas*. Sam termin *renuntiatio* sličan je izrazu *denuntiatio* koji označava uobičajeno priopćenje koje često ima pravničku važnost jer je blisko onome što se u civilnopravnoj dogmatici označava kao očitovanje volje. Termin *renuntiatio* koristi se i u smislu odreknuća, npr. odreknuća od nasljedstva ili odustanka u postupku (D.4.4.30: C.9.1.7), raskida zaruka (D.22.1.38.1; D.24.2.2.2; D.42.5.17.1; C.5.1.1.1) ili braka (D.24.2.2.1; C.5.17.3.3; C.5.17.18.5). Mogućnost odreknuća Justinijan općenito označava kao *regula iuris antiqui* (C.2.3.29.1).

¹⁶ Siber, *Römisches Recht II*, Berlin, 1928., 191, ističe da je postojala jasna terminološka razlika između *revocare* (nalogodavčeva akta) i *renuntiare* (nalogoprimčeva otkaza). Bürge, *Römisches Privatrecht*, Darmstadt, 1999., 136, podsjeća da bi izraz *renuntiare* koji koristi Paul u D.17.1.22.11 trebao imati isto značenje kao i Gajevo *nuntiare* (obavijestiti), stavljajući pri tome akcent na golo priopćenje, ali ipak ujedno uže obuhvaćajući to pravo raskida, uz pretpostavku nemogućnosti izvršenja za mandataru.

II. SPORNA PITANJA

O problemu mandatareva otkaza u klasičnom pravu postoje mnogobrojne nedoumice i različita mišljenja. Je li to pravo mandatar uopće imao u razdoblju klasičnog prava i kada je mandataru priznato pravo otkazati ugovor, sporno je. Autori¹⁷ koji smatraju da *renuntiatio* u klasičnom pravu nije bila dopuštena pozivaju se na tekstove G.3.159, G.3.161 i D.17.1.27.2 u kojima Gaj prešućuje mogućnost mandatareva otkaza. Prema njihovu tumačenju mandatar je prihvaćeni nalog, ako je ikako bio u mogućnosti, morao ispuniti, iz čega je proizlazila njegova obveza obavijestiti mandanta, ako je ikako mogao, da je ispunjenje naloga postalo nemoguće. Ne može biti govora o promjeni mandatareva mišljenja ako su okolnosti bile iste kao u vrijeme prihvaćanja naloga. Može biti riječ o promjeni koja je poslije nastupila i koja je onemogućila mandataru u ispunjenju naloga. Takav stav obrazlaže se *officium* idejom, tj. mandatar je slobodno i bez plaćanja preuzeo obvezu koja je zasnovana na povjerenju i prijateljstvu. Ta je dužnost ipak obvezujuće naravi i podložna je mandantovu opozivu, u čijem je isključivom ili pretežitom interesu nastala. Zato je mandatar ne smije napustiti kad ju je jednom preuzeo. Pozivaju se i na Paulovo mišljenje koji je naučavao da se mandat podjeljuje riječima *rogo, volo, mando* (D.17.1.1.2), da vodi podrijetlo iz prijateljskog odnosa *ex officio atque amicitia* (D.17.1.1.4), tvrdeći da *voluntatis est suscipere mandatum, necessitatis consummare* (D.13.6.17.3).

Pretpostavka mandatareva otkaza i mandantova opoziva jest *re integra*. Ono što je prethodno bilo izvršeno ili propušteno ne može se jednostranim aktom poništiti. Ako mandant opozove nalog, a mandatar u međuvremenu u cijelosti ili djelomično ispuni nalog, ono što je izvršeno ostaje na snazi. Ako je nalog glasilo npr. da se naplati tražbina ili da se nešto kupi ili proda, ono što je mandatar poduzeo u osnovi je valjano. Isto tako, mandatarev naknadni otkaz ne može poništiti posljedice neispunjenja ili lošeg ispunjenja preuzetog naloga (*re non integra*). *Re integra* problematiku kod mandata utoliko je teže istražiti jer se razlikuje od slične problematike kod ortaštva, kupoprodaje ili najma. *Re integra* činjenice, kao i pitanje otkaza, rimski su pravници različito rješavali kod pojedinih konsenzualnih kontrakata.

U literaturi su podijeljena mišljenja u vezi s pitanjem o mogućnosti mandatareva otkaza. U starijoj romanistici uglavnom je smatrano da mandatar nije

¹⁷ Crifo, nav. dj., 166; Meylan, nav. dj., 470 – 480; Randazzo, nav. dj., 9, n. 21.

imao pravo otkazati preuzeti nalog.¹⁸ U pandektistici je razvijena teorija po kojoj otkaz predstavlja povredu načela mandatareve obveze, što se opravdava argumentima pravne tehnike; po nekim mišljenjima, kao trajni odnos *intuitu personae*, mandat može jednostrano raskinuti svaka stranka.¹⁹ U novijoj romanistici uglavnom je zastupljeno mišljenje da stranke imaju pravo jednostrano raskinuti ugovor, što se opravdava osobnom naravi mandata koji počiva na uzajamnom povjerenju suugovaratelja (Siber, Buckland, Monier, Jörs, Kunkel, Wenger, Kaser). Suvremena je znanost na stanovištu da je mandatar slobodno

¹⁸ Polazeći od Gajeva teksta D.17.1.27.2 Douaren, “In libros IIII. Codicis et tertiam partem Digestorum commentarii”, *Opera*, Francfort, 1592., 1010, col. 2 fin. (nav. prema Meylan, nav. dj., 479, n. 25), dopušta mandataru otkazati ugovor samo uz predočenje *iusta causa*. Njegovo mišljenje slijedi Domat, *Les loix civiles dans leur ordre naturel*, 1, 15, 3, 1, Paris, 1777., 155. Predstavnici te doktrine u XIX. stoljeću jesu: Burchardi, *Lehrbuch des römischen Rechts* II, 3, Stuttgart, 1846., 792; Schilling, *Lehrbuch für Institutionen und Geschichte des römischen Privatrechts*, Leipzig, 1846., III § 323, 2; Kuntze, *Cursus des römischen Rechts*, Leipzig, 1879., § 700, 491 i Gesterding, nav. dj., 9. Slično misli i Last, *Zur Lehre vom Kreditauftrag, vom Rate, der Empfehlung und der Auskunfft*, Palermo, 1936., 304, n. 2, koji ograničava mogućnost otkaza kreditnog naloga na one slučajeve u kojima su mandataru, za razliku od mandanta, bile poznate okolnosti zbog kojih su mogle nastupiti štetne posljedice. Zagovornici suprotnog mišljenja pozivaju se na Paulov tekst D.17.1.22.11: Doneau, *Commentarii de iure civili*, VIII, Nuremberg, 1825., cap. 11, § 4, p. 17; Cujas, *Opera*, V, Naples, 1758., col. 472; Faure, *In quatuor libros Institutionum commentarii*, Venise, 1565., fol. 107; Vinnius, *In quatuor libros Institutionum*, II, Leyde, 1747., 786; Noodt, “Commentarius ad Digesta”, *Opera*, II, Leyde, 1767., 293, col. 1, dopuštajući mandataru slobodan otkaz, uz uvjet da bezodvlačno o tome obavijesti mandanta kako bi mu omogućio da naloženi posao izvrši sam ili putem drugog posrednika. Izuzev tog slučaja, mandatar koji ne izvrši nalog ili ga ne otkáže na navedeni način, obvezan je naknaditi svu štetu, osim ako ga ne ispriča *iusta causa*. To je mišljenje ostalo dominantno sve do XX. stoljeća. Za razliku od njih, Faber, *Rationalia in Pandectas*, V, Genève, 1626., 61, 70, stavlja težište na pitanje interesa i dopušta jednako pravo na raskid ugovora mandantu i mandataru, sve dok nije zasnovan interes na ispunjenje kod suugovaratelja; Voet, *Commentarius ad Pandectas*, I, Genève, 1778., 601, mandantov opoziv, jednako kao i mandatarev otkaz, čini ovisnim o *iusta causa*, *re non iam integra*.

¹⁹ Keller, *Pandekten*, Leipzig, 1867., § 314, 29. Slično misli Brinz, *Lehrbuch der Pandekten*, II, 2, Erlangen, 1882., 777, koji smatra da mandat izravno stvara samo jamstvo (“Haftung”) iz kojeg, pod određenim okolnostima, proizilaze obveze; opoziv i otkaz ostvaruju se na tom jamstvu, a ne neposredno na obvezi; u prilog svojem mišljenju navodi tekstove D.17.1.6.1; 26pr. Gesterding, “Ueber die Widerruflichkeit des Auftrages”, *Zeitschrift für Zivilrecht und Prozess* (1841.), 1 – 22, zauzima potpuno drukčije stajalište radikalno isključujući u ime načela mogućnost otkaza koji bi ovisio o arbitrarnoj volji dužnika; mandatarevu otkazu koji je esencijalno ovisan o *iusta causa* suprotstavlja opoziv koji ostaje mandantovo pravo sve do potpunog izvršenja naloga.

mogao otkazati preuzeti nalog ako je još bila riječ o *re integra*. Otkaz učinjen u slučaju *re non integra* povlačio je mandatarevu odgovornost sukladno općim načelima o mandatarevoj odgovornosti. Knütel²⁰ smatra da obje stranke mogu jednostrano odstupiti od ugovora ako je riječ o *re integra*. U postklasičnom pravu počela se zahtijevati *iusta causa*, također i u slučaju *res integra*. Slično misle Arangio-Ruiz²¹ i Kaser²², koji naglašavaju besplatnost i osobnu narav mandata. Drukčije misli Watson²³, koji ističe Gajev izrazito negativan stav prema mogućnosti mandatareva otkaza. Staro rimsko pravo je sve do Gaja isključivalo to pravo. Ipak, pozivajući se na besplatnost mandata, Watson je sklon stavu da su obje stranke mogle raskinuti ugovor. Michel²⁴ je suglasan s Watsonom.²⁵ Klami²⁶ ističe da nešto takvo Gaj uistinu ne spominje. Prema njemu, Gaj je htio ograničiti mandatarevo pravo na otkaz naglašavajući da je mandatar smio otkazati preuzeti nalog samo u slučaju kada ga nije mogao ispuniti. Ta su shvaćanja ipak prevladana daljnjim razvitkom. U postklasičnom pravu sve se više stavlja težište na *iusta causa*, tako da se u Paulovim Sentencijama *iusta causa* smatra prioritetnijom pretpostavkom od *re integra*. Meylan²⁷ smatra da u razrješenju ovog problema treba poći od rješenja Justinijanova prava. Po njegovu mišljenju mandatar je imao pravo otkazati nalog bez ikakvih ograničenja ako se pri tome časno ponašao i ako nalog zaista nije mogao ispuniti. Zbog toga je *renuntiare* bilo povezano s *non possum* slučajem. Moguće je da su rimski pravници ipak uobličili neke razloge koji su mandataru općenito ovlašćivali na otkaz. Meylan smatra da je mogućnost otkaza ipak bila u suprotnosti s obvezujućom snagom mandata.²⁸ Ističe da se mandantovo pravo da raspolaže predmetom mandata ni na koji način ne može izjednačiti s mandatarevim otkazom. Pravo na opoziv i otkaz ne mogu se opravdati posebnom osobnom prirodom manda-

²⁰ Knütel, *Contrarius consensus. Studien zur Vertragsaufhebung im römischen Recht*, Köln, 1968., 134.

²¹ Arangio-Ruiz, nav. dj., 138, negira zahtjev za *iusta causa* u klasičnom pravu. Vidi Sanfilippo, prikaz: Arangio-Ruiz, *Il mandato in diritto romano*, Napoli, 1949., *IURA* 1 (1950.), 493.

²² Kaser, *RPR* I, 578; *RPR* II, 416.

²³ Watson, nav. dj., 79.

²⁴ Michel, *Gratuité en droit romain*, Bruxelles, 1962., 390.

²⁵ Kritički: De Robertis, prikaz: Watson, *Contract of Mandate*, *SDHI* 28 (1962.), 419; Kaser, prikaz: Watson, *Contract of Mandate*, *TR* 30 (1962.), 266.

²⁶ Klami, nav. dj., 91.

²⁷ Meylan, nav. dj., 466.

²⁸ Sl. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1929., 623; Guarino, *Diritto privato romano*, Napoli, 1963., 526.

ta; mandatari je izabran; izabran je prihvatio obvezu i upravo je zbog toga ne može jednostrano ugasiti, izuzev ako je došlo do promijenjenih odnosa između sugovaratelja (*inimicitia* iz P.S.2.15.1; *capitales inimicitiae* iz Herm. D.17.1.23). Isto tako, mandatarevo pravo otkaza ne može se opravdati ni besplatnošću mandata; kako bi se inače moglo objasniti zašto je u novom stanju rimskog prava, predstavljenom kod Paula D.17.1.22.11, ali još obilježeno izvornom besplatnošću, mandatari dobio pravo na slobodan otkaz koje korespondira mandantovu pravu na slobodan opoziv. Slično mišljenje dijele Betti²⁹ i Randazzo³⁰, koji smatraju da je tek Justinijanovo pravo dopustilo mandatari otkazati preuzetu obvezu ako je postojala *iusta causa*; time je srušen klasični sustav žrtvujući mandantovo povjerenje i obvezujuću narav mandata, što je nespojivo s izvornom rimskom koncepcijom čvrsto zasnovanom na *officium* ideji.

Treba primijetiti da sve navedene teorije polaze od pretpostavke da se *renuntiare* odnosi na otkaz već prihvaćenog naloga. Rimska vrela to ipak ne očituju, barem ne jasno. Protiv Watsona se može primijetiti da je teorija o *iusta causa* nastala kao posljedica zamračivanja pojma *bona fides*. Ako bi se posljedice povlačenja iz ugovora procjenjivale u klasičnom pravu sukladno načelu dobre vjere, onda je trebao postojati kriterij prema kojem je mandatari morao imati *iusta causa*. U postklasičnom pravu standardi pojmova *bona fides*, *iusta causa* i *res integra* nisu bili precizno razgraničeni. Prema Justinijanovim Institucijama 3.26.11 mandatari je imao dvije alternative: *consummare* ili *renuntiare*. Bez otkaza koji bi sačuvao *integra causa*, mandatari bi bio odgovoran: *nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi*. Iz Paulovih Sentencija ne može se zaključiti da je došlo do bitne promjene pravne materije. Vladajuća teorija polazi od pretpostavke da pojmu *re integra* odgovara nepostojanje interesa, da se iz nepostojanja interesa izvodi nepostojanje tužbe, što znači da *re integra* omogućuje slobodan otkaz. Pri tome se polazi od prijateljskog odnosa između mandanta i mandatara, zbog čega je mogući sudski spor malo vjerovjatan. U Justinijanovu je pravu očito da mandatari može slobodno odustati od ugovora ako su osigurani mandantovi interesi, ako postoji *iusta causa* i *res integra*. Mandatari je imao mogućnost otkaza *re non integra* uz predočenje opravdanih razloga. U svakom slučaju relacija *res integra – non interest mandatoris* bila je neupitna, o čemu govori Ulpijan u D.17.1.8.6. Relaciji *res integra – nulla iusta causa* nije posvećena posebna pozornost iz čega se može zaključiti da nije bila

²⁹ Betti, *Istituzioni di diritto romano* 2.1, Padova, 1960., 282.

³⁰ Randazzo, nav. dj., 238.

problematična. Kako su primijetili Meylan i MacCormack³¹ *renuntiatio* nije bila samo sredstvo putem kojeg je mandatar mogao otkazati nalog, nego i ispravan način da se upozori mandanta na eventualne poteškoće u izvršenju naloga. Zbog toga bi se moglo govoriti ne samo o pravu na otkaz, nego i o mandatarevoj dužnosti otkazati nalog ako na to upućuju određene okolnosti.

III. *GAIUS I RENUNTIARE/REVOCARÉ*

Analizu relevantnih vrela počët ćemo Gajevim tekstovima. Gaj u Institucijama 3.159 govori samo o jednom aspektu jednostranog povlačenja iz ugovora, a to je opoziv koji je izvršio mandant.³²

G.3.159: *Sed recte quoque consummatum mandatum si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit.*³³

Gaj kaže da će se valjano zaključeni mandat raskinuti ako bude opozvan prije nego što je došlo do njegova izvršenja. Ipak, predviđa određene granice tog mandantova prava *dum adhuc integra res sit*, dok stvar još nije počela. U osnovi mandantova opoziva leži mandantova izmijenjena volja, tj. mandant određeni posao više ne želi ostvariti putem prvobitno izabrane osobe. Pri tome mandataru ne smije nanijeti nikakvu financijsku ili bilo kakvu drugu materijalnu štetu. Gaj prešućuje analogno pravo mandataru na otkaz ugovora.³⁴ Tekst je izazvao različite reakcije u literaturi. Dok ga Arangio-Ruiz³⁵ i Watson³⁶ tumače

³¹ MacCormack, "The Liability of the Mandatary", *Labeo* 18 (1972.), 156.

³² Crifò, nav. dj., 166, n. 98, smatra da je temeljnu ideju dao Cicero u *pro Rosc. Am.* 39.113: *si recte fiat, illum neglegere oporteat qui mandarit, non illum qui mandatum receperit.* Sl. Marcel kod Ulp. D.17.1.12.16. Crifò smatra da otkaz mandataru nije razlog gašenja mandata.

³³ G.3.159: Ali i valjano zaključeni mandat se gasi, sve dok je stvar u prijašnjem stanju, ako bude opozvan.

³⁴ Arangio-Ruiz, nav. dj., 137, to prešućivanje označava kao "marchiana ineleganza" tvrdeći da je iz teksta izbačen dio koji se odnosi na otkaz *ex parte eius cui mandatum est*; suprotno Betti, *Istituzioni*, 282, n. 22; Randazzo, nav. dj., 237, n. 172.

³⁵ Arangio-Ruiz, nav. dj., 134.

³⁶ Watson, nav. dj., 70, navodi da bi Julijanov tekst D.17.1.30 (13 *dig.*) mogao izazvati određene nejasnoće u vezi s pitanjem mandantova prava na opoziv. *Si hominem tibi dederò, ut eum manumitteres, et postea procurator meus prohibuerit, ne manumitteres, an mandati agere possim, si tu eum manumitteres? respondi, si procurator iustam causam habuit interpellandi manumissionem servi, quem in hoc solum acceperam, ut manumitterem, veluti si compererit eum postea falsas rationes confecisse, insidias vitae prioris domini struxisse, tenebor nisi denuntiationi procuratoris parvero: si vero nulla iusta causa procuratori fuit denuntiandi, ne servus manumitteretur, non poterit mecum agi, quamvis ad libertatem eum perduxerim* (Ako

na način da je mandantu bilo onemogućeno otkazati ugovor ako je mandatari već počeo s izvršenjem naloga, Meylan³⁷ upozorava da je takvo shvaćanje pogrešno i da tu, u literaturi vrlo čestu bludnju, treba ispraviti. Zaista je čudno što Arangio-Ruiz svodi zahtjev za *res integra* na mandantovu obvezu da u potpunosti obešteti mandatara ako je opozvao nalog nakon što je počelo njegovo ispunjenje. Gajev cilj nije bio opoziv kao takav; bez razloga mu se pripisuje da je htio poreći mandantu pravo na opoziv naloga u tijeku njegova izvršenja. To pravo proizlazi već iz same naravi posla za onoga koji je gospodar posla i koji mora biti u mogućnosti povući ga u bilo koje vrijeme, uz uvjet da preuzme ono što je mandatari učinio i da ga obešteti.³⁸ Ustvari, spominjući samo mandantovo pravo opoziva, Gaj je htio istaknuti da mandantovu pravu opo-

ti predam roba da ga oslobodiš, a zatim ti moj prokurator zabrani da ga oslobodiš, mogu li onda tužiti iz naloga ako ga oslobodiš? Odgovorio sam: ako je prokurator imao opravdan razlog zabraniti oslobađanje roba, kojeg sam ja samo u tu svrhu dobio, na primjer, ako je naknadno doznao da je rob ispostavljao pogrešne račune ili je podmuklo radio gospodaru o glavi, onda odgovaram ako ne poslušam prokuratorovu zabranu. Naprotiv, ako prokurator nije imao opravdan razlog za zabranu robova oslobođenja, onda me mandant ne može uspješno tužiti ako roba ipak pustim na slobodu.). Na osnovi teksta bi se moglo zaključiti da je mandantovo pravo na opoziv naloga bilo u izvjesnoj mjeri ograničeno. Watson smatra da se tekst izvorno odnosio na fiduciju, a ne na mandat, što potkrepljuje činjenicama da se Julijan u 13. knjizi Digesta bavi fiducijom, a u 14. knjizi mandatom; osim toga, manjkavi odlomak Fr. Vat. 334a, koji se vjerojatno odnosi na isti tekst, spominje *actio fiduciae*. Sl. Buckland, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, 1908., 635; Longo, *Corso di diritto romano. La fiducia*, Milano, 1933., 161 i Erbe, *Die Fiducia im römischen Recht*, Weimar, 1940., 145, smatraju da nije moguće da u navedenom odlomku Julijan govori o ograničenju mandantova prava na opoziv jer bi to bilo u kontradikciji s tekstovima D.17.1.12.16 i D.17.1.15. Bit Julijanova teksta jest u tome da je opoziv izvršio prokurator, a ne mandant. Htio je istaknuti da prokurator ne smije, bez većeg i opravdanog razloga, opozvati nalog koji je gospodar dao trećoj osobi. Općenito gledajući, htjelo se reći da tek mandantova *prohibitio* gasi mandat, odnosno da mandant može opozvati nalog u svim slučajevima dok je ugovor još *res integra*.

³⁷ Meylan, nav. dj., 465. Randazzo, nav. dj., 236, n. 171, kritizira Meylanovo shvaćanje Watsona i Arangio-Ruiza, ističući da spomenuti autori nisu smatrali da je Gaj namjeravao negirati mandantu pravo da može otkazati nalog tijekom njegova izvršenja; ustvari, kako bi osporio izvornost teksta, Arangio-Ruiz drži da je mandant uz obeštećenje mandatara mogao opozvati nalog, premda je njegova realizacija već počela; a što se tiče Watsona, i on mandantu priznaje puno pravo opoziva, a ograničenja o kojima govori odnose se na mogućnost mandatareva otkaza.

³⁸ Meylan, nav. dj., 465, n. 2, ističe da se sačuvani takstovi ne bave takvom situacijom, nego samo tretiraju opoziv *re adhuc integra* (Ulp. D.15.4.1.2; 17.1.12.16) i specijalnim slučajem kada je mandatari doznao za opoziv kada je nalog već izvršio ili je počeo s izvršenjem (Paul. D.17.1.15; Jul. D.17.1.30).

ziva ne korespondira jednako mandatarevo pravo na otkaz preuzetog naloga.³⁹ Mandant ima pravo opoziva jer je gospodar posla i jer će ga ugovor obvezati samo eventualno i posredno; naprotiv, mandatar nema pravo otkazati jer je preuzeo teret naloga i jer, u biti i aktualno, ugovor njega obvezuje. Pogrešno je gotovo suglasno shvaćanje u dotadašnjoj doktrini da su obje stranke u razdoblju klasičnog prava mogle ugasiti mandat prostim očitovanjem volje, tj. da je slobodnom mandantovu opozivu korespondirao slobodni mandatarev otkaz. Premda je takvo mišljenje Gaju strano, Arangio-Ruiz ga opravdava nepotpunošću teksta Institucija u Veronskom palimpsestu.⁴⁰ Zanimljivo je da navedeni tekst⁴¹ (niti bilo koji Gajev tekst) ne korespondira s prvim dijelom fragmenta iz Justinijanovih Institucija 3.26.11: *mandatum non suscipere liberum est, susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est,...*

Tekst Gajevih Institucija 3.159 može se usporediti s Paulovim fragmentom D.17.1.15.

D.17.1.15 (2 ad Sab.): *Si mandassem tibi, ut fundum emereres, postea scripsissem, ne emereres, tu, antequam scias me vetuisse, emissis, mandati tibi obligatus ero, ne damno adficiatur is qui suscipit mandatum.*⁴²

Postoje mišljenja da se mandant morao pridržavati zaključenog ugovora, a baziraju se na završetku teksta *ne damno adficiatur...* i na načelu da mandatar ne smije pretrpjeti štetu iz ugovora.⁴³ Međutim, ako se Paulov tekst usporedi s navedenim Gajevim tekstom, postaje potpuno jasno da je mandant imao pravo opozvati ugovor te da je takvu namjeru imao i u Paulovu tekstu. U tom je slučaju mandant ostajao obvezan iz ugovora jer je mandatar kupio zemljište prije nego što je saznao da je ugovor opozvan. Meylan primjećuje da se u Gajevu tekstu ustvari ne analizira pitanje povlačenja iz ugovora nego mandatarevo

³⁹ Meylan, nav. dj., 466, napominje da je Gaj, govoreći o gašenju mandata zbog smrti, stavio na istu razinu mandantovu i mandatarevu smrt, iz čega se može zaključiti da stranke nije namjeravao izjednačiti u pogledu prava na jednostrani raskid ugovora.

⁴⁰ Arangio-Ruiz, nav. dj., 136.

⁴¹ O mogućim interpolacijama u tekstu G.3.159 vidi: Arangio-Ruiz, "Noterelle Gaiane", *FS Wenger* II, München, 1945., 62; Meylan, nav. dj., 466; Ferrini, "Sulle fonti delle Istituzioni di Giustiniano", *Opere* II, Milano, 1929., 307, 386; Kaser, prikaz: Watson, 266; Di Marzo, "I 'libri rerum cottidianarum sive aureorum'", *BIDR* (1948.), 55; Klami, nav. dj., 91; Beseler, "Romanistische Studien", *ZSS* 50 (1930.), 73.

⁴² D.17.1.15: Ako sam ti naložio da kupiš zemljište, a poslije sam pisao da ne kupiš, a ti si kupio prije nego što si doznao da sam zabranio, bit ću obvezan iz mandata.

⁴³ Heldrich, "Das Verschulden beim Vertragsabschluss", *Leipziger rechtswiss. Studien* 7 (1924.), 27; Siber, *ZSS* 42, 71, n. 4.

pravo da raspolaže predmetom mandata.⁴⁴ Prema njemu, to pravo nije ograničeno *re integra* uvjetom, nego se mogu vršiti raspolaganja i u raznim stadijima ugovora. Takva raspolaganja tekst ni na koji način ne sprečava, nego samo kaže da se mandat opozvan *re integra* gasi. U slučaju opoziva *re non integra*, ono što je izvršeno ne može se opozvati i ostaje na snazi, ali pravo raspolaganja u novoj situaciji ostaje neograničeno. To znači da npr. ako je mandatar, ne znajući za opoziv, već imao neke troškove vezane uz izvršenje naloga, mandant mu ih je dužan naknaditi. U slučaju koji opisuje Paul mandant će biti dužan preuzeti i platiti zemljište koje je kupio mandatar.

Gajevo i Paulovo mišljenje da se mandat gasi jednostranim očitovanjem volje mandanta dijele i Marcel i Ulpijan, kao što se vidi iz teksta D.17.1.12.16.

D.17.1.12.16 (*Ulp. 16 ad ed.*): *Si mandavero exigendam pecuniam, deinde voluntatem mutavero, an sit mandati actio vel mihi vel heredi meo? et ait Marcellus cessare mandati actionem quia extinctum est mandatum finita voluntate...*⁴⁵

Za razliku od nedvojbenog mandantova prava da opozove dani nalog, pravo mandatara da otkáže ugovor nije potpuno jasno. Digesta sadržavaju Gajevo (D.17.1.27.2) i Paulov tekst (D.17.1.22.11) koji se bave pitanjem mandatarova otkaza. Jedini tekst iz ranijeg klasičnog razdoblja koji se bavi tom problematikom jest D.17.1.27.2.

D.17.1.27.2 (*Gai. 9-10 ad ed. prov.*): *Qui mandatum suscepit, si potest id explere, deserere promissum officium non debet, alioquin quanti mandatoris interest damnabitur: si vero intellegit explere se id officium non posse, id ipsum cum primum poterit debet mandatori nuntiare, ut is si velit alterius opera utatur: quod si, cum possit nuntiare, cessaverit, quanti mandatoris intersit tenebitur: si aliqua ex causa non poterit nuntiare, securus erit.*⁴⁶

Gaj je svoj stav jasno raščlanio: nakon zaključenja mandata, mandatar ne

⁴⁴ Suprotno misle Watson, nav. dj., 70; Arangio-Ruiz, nav. dj., 134, i Klami, nav. dj., 90, koji ponavljaju da *revocare mandatum* znači opoziv naloga, a ima puni učinak samo *re integra*.

⁴⁵ D.17.1.12.16: Ako naložim da se traži novac, pa se zatim predomislim, bi li meni ili mojem nasljedniku bila dopuštena tužba iz mandata? I Marcel kaže da tužba iz mandata prestaje jer se mandat gasi kada prestane mandantova volja.

⁴⁶ D.17.1.27.2: Onaj tko je preuzeo nalog, ako ga može izvršiti, ne smije napustiti preuzetu obvezu; inače će biti osuđen za štetu koju je mandant pretrpio. Ako doista shvati da ne može obaviti taj posao, on sam bi morao što prije javiti mandantu da se on, ako bi htio, posluži radom drugoga; jer ako ne bi javio kad bi mogao, gonio bi se za onoliko koliko je mandantu stalo; ako iz nekog razloga ne bi mogao javiti, bio bi siguran.

smije napustiti preuzetu obvezu ako je još može izvršiti; u protivnom, odgovarat će mandantu za nastalu štetu. Ako bi ipak bio spriječen izvršiti preuzeti nalog, morao je odmah obavijestiti mandanta kako bi mu omogućio da nalog povjeri drugoj osobi. Ako bi propustio javiti mandantu, premda je bio u mogućnosti, odgovarao bi i u tom slučaju za štetu koju bi mandant pretrpio. Jedino u slučaju ako je bio opravdano onemogućen obavijestiti mandanta o toj činjenici, bio bi oslobođen odgovornosti. Sada se akcent stavlja na trenutak od kojeg je mandatar obvezan obavijestiti mandanta o raskidu ugovora. To nije vrijeme stvarne nemogućnosti ispunjenja naloga, nego je mjerodavno mandatarevo saznanje o nemogućnosti ispunjenja. Iz tog je razloga mandatar mogao opozvati nalog i nakon što je počeo s njegovim ispunjenjem. Ali, mora što je moguće prije izvijestiti mandanta o smetnjama koje su nastupile. Cjelokupni smisao navedenog odlomka, posebice upotreba riječi *promissum*, ukazuje na to da je ugovor o nalogu zaključen te da mandatar ne smije napustiti preuzetu obvezu, odnosno da nema pravo na odreknuće od ugovora. Očito je da je riječ o Gajevu stavu, u što se možemo uvjeriti usporedbom s G.3.159, gdje se ne spominje mandatarev otkaz kao jedan od načina gašenja mandata. Na osnovi te činjenice neki autori (Watson) zaključuju da u tekstu D.17.1.27.2 *potest* treba shvatiti u smislu objektivne nemogućnosti ispunjenja, što bi trebao biti dokaz da Gaj nije dopuštao *renuntiatio*, izuzev u slučaju nemogućnosti ispunjenja. Navedeni tekst tumači se različito u romanističkoj znanosti; posebice je problematičan prijevod *si potest id explere*, kao i pitanje mandatareve odgovornosti. Prema mišljenju jednog dijela autora mandatar je smio otkazati ugovor samo prije nego što je počeo s njegovom realizacijom. U tu svrhu bilo je dovoljno njegovo slobodno očitovanje volje, kao što tvrde Roby⁴⁷ i Hausmaninger-Selba.⁴⁸ Drukčije misle Buckland⁴⁹ i Lee⁵⁰, koji traže predočenje *iusta causa*. Cornil, Kipp, Biondi i Iglesias smatraju da je mandatar imao pravo otkazati nalog bez obzira na stadij ispunjenja ako je postojala *iusta causa*.⁵¹ Gesterding⁵² drži da se tekst odnosi na pitanje nemogućnosti izvršenja preuzete obveze, pri čemu je mandatar trebao odlučiti o nemogućnosti ispunjenja. Ustvari, mandatar je trebao odlučiti hoće li nalog izvršiti ili će ga otkazati.

⁴⁷ Roby, *Roman Private Law* II, Cambridge, 1920., 120.

⁴⁸ Hausmaninger, Selb, *Römisches Privatrecht*, Wien, 1989., 310.

⁴⁹ Buckland, *A Textbook of Roman Law*, Cambridge, 1932., 517, n. 2.

⁵⁰ Lee, *The Elements of Roman Law*, London, 1956., 335.

⁵¹ Cornil, *Droit Romain*, Bruxelles, 1921., 349; Kipp, *Römisches Recht*, Berlin, 1930., 266; Biondi, *Istituzioni di Diritto Romano*, Milano, 1965., 513; Iglesias, *Derecho Romano*, Barcelona, 1983., 355, n. 232.

⁵² Gesterding, nav. dj., 8.

Činjenica je da Gaj govori o opravdanim razlozima samo s obzirom na izostalu ili zakašnjelu obavijest iz čega je jasno da je mandatar mogao otkazati ugovor kada god poželi i da o tome samo treba informirati mandanta. Slično misli i Arangio-Ruiz, koji zahtjev za *iusta causa* drži neprihvatljivim ako bi se sukobljavao sa sigurnom mogućnošću (u klasičnom pravu) jednostranog mandatareva povlačenja; štoviše, govoreći o reciprocitetu pozicija dviju stranaka, dovodi u sumnju uvođenje *iusta causa* i u postklasičnom razdoblju.⁵³ Sachers ističe da tekst ne ide u prilog mandantu. Gaj je iznio mišljenje suprotno Melinom (D.17.1.22.11), prema kojem se pitanje mandatareve odgovornosti moglo postaviti u slučaju *per fraudem renuntiare*. Gaj je tu mogućnost još otežao predviđevši da će mandatar moći odustati od svoje obveze tek kada uvidi da nije u stanju izvršiti nalog, pri čemu ne spominje na osnovi čega bi se trebala procjenjivati ta odgovornost. Ne može biti govora o isključivoj odgovornosti za *dolus*.⁵⁴ Watson⁵⁵ smatra da je riječ o nalogu koji je još bio *re integra*, na što ukazuje riječ *promissum*. Mandatar je vezan strogom odgovornošću zbog čega ne može napustiti *promissum officium*. Gaj negira mandataru pravo otkazati nalog, izuzev u slučaju objektivne nemogućnosti ispunjenja. Budući da je ugovor bio *re integra*, najvjerojatnije je da nisu nastupile nikakve štetne posljedice ni za mandat niti za kupoprodaju. Tom se zaključku usprotivio Kaser⁵⁶ ističući da je Paul dijelio Gajevo mišljenje: u slučaju kada mandant nije pretrpio štetu, mandatar će odgovarati i za nedolozno povlačenje iz ugovora *re integra*, a tek se u postklasičnom pravu otkaz vezuje uz *iusta causa*. Igimi⁵⁷ zaključuje da je pogrešna pretpostavka da Gaj u D.17.1.27.2 nije dopustio *renuntiatio*, izuzev u slučaju objektivne nemogućnosti ispunjenja. Iz samog smisla teksta proizlazi da je nemogućnost ograničena na konkretnog mandataru, pa prema tome *posse* treba shvatiti u subjektivnom smislu.⁵⁸

Kada se uvodni dio teksta poveže s nastavkom fragmenta, postaje očito da je Watsonovo mišljenje neodrživo. Mandatar je bio obavezan obavijestiti

⁵³ Arangio-Ruiz, *Il mandato*, 139, n. 1; suprotno Betti, nav. dj., 282; Randazzo, nav. dj., 238, osporavaju mandataru pravo na otkaz u klasičnom pravu jer bi bila riječ o kršenju temeljnih načela rimskog mandata.

⁵⁴ Sachers, nav. dj., 477 – 478, smatra da su dijelovi teksta *alioquin ... damnabitur i si aliqua ... securus erit* interpolirani.

⁵⁵ Watson, nav. dj., 72.

⁵⁶ Kaser, *TR* 30 (1962.), 262.

⁵⁷ Igimi, nav. dj., 152.

⁵⁸ Usp. Wacke, prikaz: *Mandatum und Wervandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*, hg. von D. Nörr, S. Nishimura, Springer, Berlin – Heidelberg, 1993. X, 442 S., *Seminarios Complutenses de Derecho Romano, Suplemento* 1992-93, 106.

mandanta da nije u stanju ispuniti prihvaćeni nalog kako bi se mandant mogao obratiti novom mandataru. Prema tome, ne može biti riječ o objektivnoj nego samo o subjektivnoj nemogućnosti ispunjenja.⁵⁹ Mandatar je bio obavezan izvršiti obećanu uslugu (*deserere promissum officium non debet*), ali Gaj ograničava njegovu obvezu dodatkom *si potest id explere*, u smislu “neka ispuni nalog ako može”.⁶⁰ Što se tiče pravnih posljedica mandatareve odgovornosti, kaže *quanti mandatoris intersit*, misleći na neispunjenje i na povredu obveze na pravovremenu obavijest o otkazu. Dvojbeno je kako tumačiti *intersit*. U svakom slučaju *quanti mandatoris intersit* u uskoj je vezi s *posse* i označava iznos koji mandatar duguje mandantu kod povrede obveze koju je bilo moguće ispuniti.⁶¹

Knütel⁶² ponavlja da su rimski pravници povlačenje i neispunjenje preuzete dužnosti smatrali nečasnim ponašanjem. Treba imati u vidu da je mandat *bonae fidei iudicium* zasnovan na prijateljstvu, povjerenju i poštenju, vrijednostima kojih se treba pridržavati i prilikom otkazivanja naloga, bez obzira na to je li riječ o objektivnim razlozima ili o razlozima koje mandatar drži opravdanim za povlačenje iz ugovora. Neizvršenje naloga bez otkaza povlačilo je odgovornost za naknadu štete. Gaj je tražio tri pretpostavke za otkaz: nemogućnost ispunjenja naloga, da je ta nemogućnost mandantu bezodvlačno priopćena i da je bila

⁵⁹ U tekstovima D.17.1.27.4-5 Gaj ponovno analizira mandatarevu subjektivnu mogućnost ispunjenja naloga koristeći glagol *posse*. D.17.1.27.4: *Impendia mandati exsequendi gratia facta si bona fide facta sunt, restitui omnimodo debent, nec ad rem pertinet, quod is qui mandasset potuisset, si ipse negotium gereret, minus impendere* (Troškovi koji su nastali prilikom ispunjenja naloga u svakom slučaju moraju biti nadoknađeni ako su učinjeni u dobroj vjeri, i nije bitno što bi onaj koji je naložio prošao s manjim troškovima da je posao osobno izvršio.). D.17.1.27.5: *Si mandatu meo Titio credideris et mecum mandati egeris, non aliter condemnari debeo, quam si actiones tuas, quas adversus Titium habes, mihi praestiteris. sed si cum Titio egeris, ego quidem non liberabor, sed in id dumtaxat tibi obligatus ero, quod a Titio servare non potueris* (Ako po mojem nalogu pozajmiš Ticiju i onda me tužiš iz mandata, smijem biti osuđen samo uz pretpostavku da mi ustupiš tužbe koje imaš prema Ticiju. Ako bi pak tužio Ticija, ja se doduše ne bih oslobodio, ali bih ti bio obavezan samo za ono što ne bi mogao dobiti od Ticija.).

⁶⁰ Već u sljedećem paragrafu (D.17.1.27.3) Gaj navodi smrt mandataru kao glavni razlog nemogućnosti ispunjenja naloga: *Morte quoque eius cui mandatum est, si is integro adhuc mandato decesserit, solvitur mandatum et ob id heres eius, licet executus fuerit mandatum, non habet mandati actionem* (Mandat se gasi i smrću onoga koji je prihvatio nalog ako je umro prije nego što je počeo s njegovim ispunjenjem, i zbog toga njegov nasljednik, ako ispuni nalog, nema pravo na tužbu iz mandata.).

⁶¹ Opširnije vidi: Watson, nav. dj., 73, n. 3; Medicus, *Id quod interest*, Köln, 1962., 189; Honsell, *Quod interest im bonae-fidei-iudicium*, München, 1968., 152, n. 9; Igimi, nav. dj., 145.

⁶² Knütel, nav. dj., 135.

riječ o *res integra*. Klami⁶³ smatra da se u tekstu jasno i nedvojbeno zahtijeva da mandatar obavijesti mandanta o otkazu kako bi izbjegao posljedice neispunjenja. Samo bi naknadna nemogućnost da pravodobno obavijesti mandanta oslobodila mandatara u slučaju neispunjenja i u slučaju kada je propustio o tome javiti mandantu. Ne može se potvrditi da je riječ o *res integra*. U tekstu se ne govori o tome da bi usluge drugog mandatara bile odlučujuće. Smisao obavijesti bio je u tome da je mandatar postao svjestan nemogućnosti ispunjenja i da je brigu o ispunjenju naloženog posla prebacio na mandanta. Prema Gajevu tekstu mandatar je rijetko imao pravo otkazati preuzeti nalog, i to opet samo u slučaju zaštite mandantovih interesa. Ako se postavi pitanje što je sa zaštitom mandatarekih interesa, može se reći da se on putem otkaza oslobađa eventualne odgovornosti. Ne treba se pitati što je opravdavalo otkaz. Meylan drži da je tekst jednostavan i u potpunosti jasan.⁶⁴ Gaj kaže da mandatar ne smije napustiti preuzetu obvezu ako je u stanju izvršiti je, inače će odgovarati mandantu za svu štetu koju mu prouzroči takvim povlačenjem iz ugovora. Samo ako mandatar shvati da ne može učiniti obećanu uslugu, mora bez odlaganja o tome obavijestiti mandanta. Odgovarat će za štetu do koje dođe ako propusti ili zakasni obavijestiti mandanta o otkazu, izuzev ako su postojali opravdani razlozi. U prilog svojem mišljenju Meylan navodi tekst G.3.161 u kojem Gaj govori o sankcioniranju mandatara koji je prekoračio granice naloga koji je bilo moguće ispuniti.⁶⁵ Ne kaže se da takvo rješenje vrijedi samo u slučaju prekoračenja naloga. Kako bi se inače mogla tumačiti Gajeva rješenja po kojima je u jednom slučaju mandatar, ostajući vjeran preuzetoj obvezi, voljan

⁶³ Klami, nav. dj., 92.

⁶⁴ Meylan, nav. dj., 469 – 472.

⁶⁵ G.3.161: *Cum autem is cui recte mandaverim egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest inplere eum mandatum, si modo inplere potuerit; at ille mecum agere non potest. Itaque si mandaverim tibi, ut verbi gratia fundum mihi sestertiis C emeris, tu sertertiis CL emeris, non habebis mecum mandati actionem, etiamsi tanti velis mihi dare fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit. Quod si minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut C milibus emeretur, is utique mandare intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur* (Ako je onaj kojem sam valjano naložio prekoračio nalog, imam protiv njega tužbu iz mandata na onoliko koliki je moj pravni interes na ispunjenje naloga ako bi ga on mogao ispuniti; on sam mene ne može tužiti. Otuda, ako bih ti naložio da, na primjer, za mene kupiš zemljište za 100.000 sestercija, a ti bi ga kupio za 150.000, protiv mene nemaš tužbu iz mandata sve i kad bi mi htio dati zemljište po cijeni koju sam naložio; to su uglavnom prihvaćali Sabin i Kasije. Ali, ako bi kupio za manje, naravno da me možeš tužiti jer se pretpostavlja da onaj koji naloži da se kupi za 100.000 u svakom slučaju daje nalog, ako bi to bilo moguće, da se kupi za manje.).

naknaditi svu štetu koju je izazvao prekoračenjem granica naloga, a u drugom slučaju smije nekažnjeno napustiti istu obvezu. Mandatarevo *possum* i *non possum* treba procjenjivati sukladno načelu dobre vjere, odnosno za nepošteno ponašanje neće odgovarati samo pred sudom, nego i svojom čašću jer je iznevjerio *officium*. Međutim, takvo objašnjenje ne zadovoljava u potpunosti. Gaj govori samo o obvezi informiranja mandanta da je nalog neizvediv. Iz toga bi se moglo zaključiti da mandataru nije bilo dopušteno odstupiti od ugovora *re integra*. Kada se Gajevi tekstovi usporede s Paulovim, moglo bi se smatrati da je Paul odstupio od tog mišljenja (po Watsonovu shvaćanju), ali to nije opravdano. Kao što će se vidjeti iz sljedećeg poglavlja, tekst D.17.1.22.11 ne dokazuje da bi Paul dopustio slobodan otkaz, jednako kao ni tekst P.S.2.15.1. Igimi⁶⁶ zaključuje da su protuslovlja između Gajeva teksta D.17.1.27.2 i Paulovih (D.17.1.22.11; D.17.1.24) i Hermogenijanovih tekstova (D.17.1.23; D.17.1.25) samo prividna.

IV. PAULUS I REVOCATIO/RENUNTIATIO

Drugi tekst u Digestama koji se odnosi na pitanje mandatareva otkaza Paulov je fragment D.17.1.22.11.

D.17.1.22.11 (*Paul. 32 ad ed.*): *Sicut autem liberum est mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet, nisi renuntiatum sit (renuntiari autem ita potest, ut integrum ius mandatori reservetur vel per se vel per alium eandem rem commode explicandi) aut si redundet in eum captio qui suscepit mandatum. et quidem si is cui mandatum est, ut aliquid mercaretur, mercatus non sit neque renuntiaverit se non empturum idque sua, non alterius culpa fecerit, mandati actione teneri eum convenit: hoc amplius tenebitur, sicuti Mela quoque scripsit, si eo tempore per fraudem renuntiaverit, cum iam recte emere non posset.*⁶⁷

Paul analizira suprotnost između slobode prihvatanja i obveze izvršenja preuzetog naloga. Naglašava da je slobodno ne prihvatiti nalog, ali da se jed-

⁶⁶ Igimi, nav. dj., 141.

⁶⁷ D.17.1.22.11: Kako je s jedne strane slobodno ne prihvatiti nalog, tako se s druge strane preuzeti mandat mora ispuniti ako nije otkazan (ali otkazan može biti samo onda kada mandantu ostane neograničeno pravo da isti posao ili izvrši sam ili na pogodan način putem drugoga) ili ako će za onoga koji je preuzeo nalog iz izvršenja naloga nastupiti znatna šteta. Dakle, ako onaj kojem je naloženo da nešto kupi, nije kupio, ali nije ni priopćio da neće kupiti, i ako je to uradio vlastitom, a ne tuđom krivnjom, onda će odgovarati na temelju tužbe iz mandata. Utoliko više mora odgovarati, kako je i Mela pisao, ukoliko je zlonamjerno otkazao u vrijeme u koje više nije mogao kupiti sukladno nalogu.

nom preuzeti nalog mora ispuniti (*liberum est mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet*).⁶⁸ Dakle, slično kao kod Gaja postoji relacija *voluntas – necessitas*. Ako mandatar namjerava otkazati nalog (*nisi renuntiatum sit*), Paul mu nameće obvezu obavijestiti mandanta. Ipak, za razliku od Gaja, Paul općenito upućuje na *actio mandati* ne praveći razliku između odgovornosti za ispunjenje i povrede obveze na pravodobno priopćenje otkaza.⁶⁹ Premda Paul ne ponavlja dva puta kao Gaj da je mandatar odgovoran na temelju *actio mandati*, oba pravnikar smatraju da je opseg mandatareve odgovornosti određen *quanti mandatoris intersit*. Otkazati smije samo tako da ostane neokrnjeno mandantovo pravo da sam izvrši taj posao ili da ga povjeri drugome koji će ga na povoljan način realizirati. Među pravnicima nema nesuglasja kada je riječ o zaštiti mandantovih interesa i osiguranju *integrum ius: vel per se vel per alium eandem rem commode explicandi*. U tu svrhu nije potrebno početi s izvršenjem naloga. Mogućnost otkaza (*ita – potest*) Paul predviđa samo eventualno i to u slučaju ako bi mandatar pretrpio štetu izvršavajući nalog.⁷⁰ Paul ipak analizira specijalan slučaj pozivajući se na Melino mišljenje o odgovornosti za zlonamjerno povlačenje iz ugovora. Drukčije mišljenje nije zastupao ni Gaj u D.17.1.27.2, koji *renuntiatio* čini ovisnom o nastaloj nemogućnosti da se udovolji preuzetoj obvezi (*officium*), dok odgovornost za propušteni otkaz vezuje uz mogućnost pravodobnog informiranja mandanta.⁷¹

Tekstovi D.17.1.27.2 i D.17.1.22.11 slični su i po unutarnjoj logici kada je riječ o oslikavanju mandatareve odgovornosti. Ponajprije, *is cui mandatum est* (D.17.1.22.11) izražava isto što i *promissum officium* (D.17.1.27.2). Kako tekst D.17.1.22.11 ne predočava postojanje jednog *posse* ili *non posse*, slučaj se dalje alternativno razrađuje u obama pravcima. Kod jednog *posse* korespondira *non explere* iz fr. 27.2 s *non empturum* iz fr. 22.11, dok se kod *non posse* podudara *neque renuntiaverit* iz fr. 22.11 s *non nuntiare* iz fr. 27.2 te *non alterius culpa fecerit* iz fr. 22.11 s *non ex aliqua causa* iz fr. 27.2. Oba teksta daju isti rezultat, a to je očitovanje o mandatarevoj odgovornosti za svu štetu koju je prouzročio mandantu neopravdanim otkazom. Prema tome, jasno je da su proturječja između

⁶⁸ Usp. D.13.6.17.3 (*Paul. 29 ad ed.*): *voluntatis est enim suscipere mandatum, necessitatis consummare*.

⁶⁹ Harder, prikaz: *Mandatum und Wervandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*, hg. von D. Nörr, S. Nishimura, Springer, Berlin-Heidelberg, 1993. X, 442 S., ZSS 130 (2000.), 673.

⁷⁰ Usp. Afric. D.47.2.62.5 (*neminem officium suum damnosum esse debet*).

⁷¹ Betti, *Istituzioni di diritto romano* II.1, Padova, 1960., 258; isti, *Appunti* 1955/56, 20.

dvaju tekstova samo prividna te da su Gaj i Paul došli do istih rezultata samo različitim metodama.

Paul kaže da mandatar ne mora ispuniti prihvaćeni nalog ako bi mu njegovo izvršenje prouzročilo prevelike troškove. Pravnik onda navodi kao primjer nalog za kupnju određene stvari. Ako mandatar ne izvrši prihvaćeni nalog, što u ovom slučaju znači ako ne zaključi kupnju, niti otkaže mandat, onda će biti odgovoran na temelju tužbe iz mandata za štetu nastalu svojom, ali ne i tuđom krivnjom. Paul se poziva na Melino mišljenje kako bi naglasio da se mandatareva odgovornost utoliko više pretpostavlja ukoliko je mandatar zlonamjerno otkazao nalog u vrijeme kada više nije mogao zaključiti kupnju. Mela je vjerojatno smatrao da je mandatar pri tome odgovarao samo za *dolus* koji se ovdje označava terminom *fraus*. Na osnovi Paulova teksta, posebice konstrukcija *suscipere mandatum*, *non suscipere mandatum* i *renuntiare mandato*, može se zaključiti da je mandatar sasvim slobodno mogao otkazati preuzeti nalog. Sama konstrukcija *suscipere mandatum*⁷² znači prihvrat podijeljenog naloga, ali se samim *suscipere* mandatar ne obvezuje ako je posao pravodobno odbio. To može učiniti neposredno nakon prihvata posla ili poslije. Rimski pravници vjerojatno nisu smatrali da postoji opća obveza na odgovor, a o tome ne govore ni izvori. *Non suscipere mandatum* označava slučaj neposrednog odbijanja naloga, npr. kada se već kod prijema pisma očituje glasniku negativan odgovor ili kada mandatar primi nalog, a da ga nije neposredno odbio, ali ni izričito prihvatio. Tada još nije obvezan izvršiti ponuđeni posao. Međutim, i kada ništa ne učini, mandatar je ponekad sukladno okolnostima i načelu dobre vjere bio vezan nalogom. Budući da može tek poslije odbiti nalog, *renuntiare mandato* označava naknadno odbijanje mandata. Ipak, iz Paulova se teksta⁷³ ne

⁷² Kreller, "Zum iudicium mandati", *Archiv für die civilistische Praxis* 133 (1931.), 138, smatra da je izraz *suscipere mandatum* označavao jedan *terminus technicus* te da je formula glasila: *Quod Ns Ns de Ao Ao mandatum suscepit...* Sl. Bossowski, *Die Abgrenzung des mandatum und der negotiorum gestio im klassischen und justinianischen Recht*, Lwow, 1937., 7.

⁷³ Paulov tekst D.17.1.22.11 smatra se uvelike iskvarenim. Beseler, *ZSS* (1932.), 61; *ZSS* (1937.), 10; *ZSS* (1948.), 294, i Sachers, nav. dj., 478, smatraju da treba izbaciti dio teksta *idque sua ... fecerit* jer se odnosi na ono što se samo po sebi podrazumijeva, a ujedno upućuje kulpu na subjektivnu krivnju, o čemu ovdje nije pitanje. Osim toga, nečasno izbjegavanje ispunjenja preuzete obveze standard je odgovornosti klasičnog prava. Postklasično pravo nastojalo je taj kriterij pobliže označiti kako bi se utvrdila mandatareva odgovornost za ispunjenje naloga. Polazište Paulova i Gajeva (D.17.1.26.7) analiziranja najvjerojatnije je Julijanovo mišljenje iz D.17.1.8.4. Pflüger, nav. dj., 178, također smatra da treba izbaciti dio *idque sua rell* s obrazloženjem

može zaključiti da *renuntiare* označava slobodnu mogućnost otkaza. U tekstu se izričito zahtijeva od mandataru da ne odugovlači s otkazom toliko dugo da ne bi prouzročio štetu mandantovim interesima. Mandatarka obavijest da posao neće izvršiti isključivala je odgovornost. Paulov je tekst dokaz da je došlo do promjene shvaćanja o mandatarkovoj odgovornosti jer Paul govori o odgovornosti za kulpu.⁷⁴ Paul ide korak dalje od Mele u analizi istog slučaja jer kaže da neizvršenje bez obavijesti o otkazu povlači odgovornost. *Bona fides* je zahtijevala od mandataru da obavijesti mandanta da su nastupile okolnosti koje ga onemogućavaju u izvršenju naloga kako bi mu pružio priliku da sam izvrši odnosni posao ili da ga povjeri drugome. Dok je Gaj pravio bitnu razliku između mandataru koji je mogao izvršiti nalog i mandataru koji otkazuje nalog svjestan da ga ne može izvršiti, Paul razmatra pitanje na području obveze koju je preuzeo mandatar. Iz toga Meylan⁷⁵ zaključuje da je Paul spomenuo otkaz samo kao iznimku (*nisi*) na kojoj se kratko zadržao da bi se vratio središnjoj temi mandatarkove obveze. Stoga je začuđujuće da se njegov tekst uzima kao oslonac za teoriju da je mandatar uz određene precizne uvjete mogao otkazati primljenu obvezu. Ti bi uvjeti trebali biti neodgovorna obavijest o otkazu koji je dan u odgovarajuće vrijeme. Ti uvjeti nisu izraženi u tekstu. U odgovarajućem tekstu Justinijanovih Institucija 3.26.11, za koje Meylan smatra da je izvučen

da je slična uputa interpolirana i u tekstu D.46.1.67. Sl. Wieacker, *ZSS* 69 (1952.), 313, n. 33, smatra interpoliranim očitovanja o vrsti otkaza; Arangio-Ruiz, nav. dj., 138, smatra da je početak teksta nedvojbeno izvoran, kao i načelo da otkaz mora biti *tempestive*, tj. priopćen mandantu pravodobno kako bi mogao posao sam obaviti ili ga povjeriti drugome. Ipak, priznaje da su moguće predjustinijanske glose. Za razliku od vladajućeg mišljenja MacCormack, nav. dj., 168, smatra da dio teksta *idque fecerit* nije interpoliran. Sl. Watson, nav. dj., 72, tekst drži izvornim. U tekstu se ističe obveza ispunjenja, dok tvrdnja o pravu otkaza *re integra* predstavlja samo kvalifikaciju. Okolnosti su takve da stvar *re integra* jedva dopušta naslutiti postojanje štete, uz pretpostavku da mandatar nije postupao zlonamjerno. Time je promijenjeno teorijsko stajalište od Gajeva vremena. Kada Paul kaže *consummari oportet*, tome pridodaje *integrum ius*: time bi *bona fides* u otkazu bila obuhvaćena datim okolnostima, dok će kod zlonamjernog otkaza mandatar odgovarati za bilo kakvu štetu. Watsonovo stajalište kritizira Medicus, prikaz: Watson, *Contract of Mandate*, *Gnomon* (1963.), 202, koji kaže da se vezanost ugovorom ne može izjednačiti sa zahtjevom za naknadu štete, ali da ipak mandantu treba priznati interes za besplatno izvršenje naloga.

⁷⁴ De Medio, "Studi sulla 'culpa lata' in diritto romano", *BIDR* 18 (1906.), 280, n. 1, upozorava da *culpa* ovdje nije *terminus technicus* te da odgovornost za kulpu nije klasičnog podrijetla.

⁷⁵ Meylan, nav. dj., 473.

iz Paulovih Institucija, kaže se da otkaz mora biti učinjen što je moguće prije te se analizira pitanje otkaza priopćenog u nezgodnom trenutku. Uzalud bi se u tekstu tražilo ograničenje vremena određenog za slobodni mandatarev otkaz. Hoće se reći da otkaz mora biti mandantu priopćen što je moguće prije kako bi se mogao snaći i da ne bi pretrpio štetu. I najzad, kada govori o prihvatljivoj isprici za otkaz dan u nezgodno vrijeme, jednostavno ima u vidu zakašnjeli otkaz koji je mandantu nanio štetu. Na to je Paul mislio kada je u *Digesta* napisao *integrum ius* (u Institucijama *integra causa*) *mandatori reservatum vel per se vel per alium eandem rem commode explicandi*.⁷⁶ Ono što su tumači nazvali neoportunim vremenom, za Paula nije bilo ništa drugo nego činjenica koja je prouzročila štetu.

Velike nedoumice izaziva i konstrukcija *integrum ius reservetur*. Knütel⁷⁷ smatra da se pod time općenito podrazumijeva mogućnost da se nešto samo *re integra* dogodi. Iz Gajevih i Paulovih tekstova može se razlučiti da je Gaj pod *res adhuc integra* mislio na situaciju u kojoj još nije počelo izvršenje naloga, dok Paul *integrum ius* veže uz vrijeme kada mandatar spozna da je izvršenje naloga postalo nemoguće. Izraz *renuntiandi – explicandi* vjerojatno je glosa koja izražava klasično shvaćanje prema kojem mandatar smije istupiti iz ugovora o nalogu bez opasnosti da će se izložiti riziku podizanja *actio mandati* sve dok mandant ima mogućnost dati nalog za izvršenje posla drugoj osobi. *Re integra* pretpostavka ima zaštitnu funkciju: traži se da nalagatelj može izvršiti posao pod istim uvjetima kao i u vrijeme kada je dao nalog. Sve dok je ta pretpostavka zadovoljena, ne postavlja se pitanje *actio mandati directa*. Ako je riječ o *res*

⁷⁶ Meylan, nav. dj., 474, naglašava da se ne smiju miješati *integrum ius* i *res integra* (kao što čini Watson, nav. dj., 70, 76). *Res adhuc integra* označava još nezapočeti mandat koji se nakon mandantova opoziva smatra poništenim i od početka nepostojećim. Nešto potpuno drugo je *integrum ius mandatoris*; riječ je o stanju stvari koja je objekt mandata. To stanje stvari ovisi o brizi koju mandatar posvećuje ponašanju sukladno primljenim uputama. Možda mandatar nije ni počeo s izvršenjem naloga ili je izvršenje naloga bilo pri kraju; očito je da zakašnjela obavijest o otkazu ne mora nužno biti uzrok štete. Mandatar će odgovarati s *actio mandati* ako je štetno zakašnjenje uslijedilo na početku ili tijekom izvršenja naloga. Tekstovi u tom pogledu ne prave nikakvu razliku. Kada Paul spominje mandat koji *susceptum, consummari oportet, nisi renuntiatum sit*, hoće reći da se otkaz može izvršiti u bilo kojem momentu, sve dok nije počelo izvršenje naloga. Ni Gajev tekst D.17.1.27.2 ne razlikuje trenutak do kojeg je mandataru dopušteno otkazati i trenutak nakon kojeg to više ne bi mogao. Riječ *explere* koja se ponavlja dva puta pokazuje da će mandatar biti odgovoran za otkaz koji učini tijekom izvršenja naloga.

⁷⁷ Knütel, nav. dj., 134.

non integra, nije bitno je li mandatar otkazao ugovor ili ga nije izvršio. Watson⁷⁸ smatra da *re integra* ne pretpostavlja postojanje štete sve dok mandatar ne postupi dolozno. Niederländer⁷⁹ drži da se *re integra* zahtjev suviše kruto tumači: da mandant prilikom mandatareva povlačenja iz ugovora mora imati mogućnost izvršiti posao sam ili putem drugoga, može vrijediti samo onda kada je ta mogućnost jednom nastala.

Paul ništa ne govori o pitanju osnove otkaza. Meylan primjećuje da bi bilo neobično kada bi pravnik, bez riječi objašnjenja, priznao dužniku arbitrarno pravo povući se iz ugovora prostim očitovanjem volje. Tumači nisu ni pokušavali izvesti to iznimno pravo iz samog Paulova teksta, nego su u njemu vidjeli jedino sredstvo kako objasniti suprotstavljenost između Paula i Hermogenijana, (D.17.1.23; 25) i P.S.2.15.1, za koje se mislilo da potvrđuju postojanje klasičnih *iustae causae renuntiationis* i u kojima se ne govori o otkazu koji spominje Paul u D.17.1.22.11. Paul ni jednom riječju ne opravdava otkaz jer bi on mogao biti negacija mandatareve obveze; u suprotnom, otkaz bi izražavao da je mandatar obvezan samo za ono što može učiniti. Očito je da je za Paula otkaz bio iznimka od pravila da je mandatar dužan ispuniti preuzetu obvezu (*mandatum ... susceptum consummari oportet, nisi renuntiatum sit*).⁸⁰ Za razliku od Paula, Gaj u D.17.1.27.2 dopušta *actio mandati* protiv mandataru u slučaju kada nije priopćio otkaz, izuzev ako su ga u tome spriječili opravdani razlozi.

Prihvatanjem naloga i njegovim eventualnim kasnijim otkazom mandataru ne smije biti nanesena šteta. Pravo na *renuntiare* očituje se kroz besplatnost i odnos povjerenja na kojima je mandat zasnovan. Sukladno tome otkaz je moguć već od samog početka. Ograničenje koje se pri tome podrazumijeva jest to da ne bi smjela nastupiti šteta, ali to nije povijesna osnova otkaza. MacCormack⁸¹ smatra da *culpa* znači *fault*, a preneseno na Paulov tekst znači da ako mandatar zbog svoje kulpe nije izvršio naloženu kupnju, ali nalog nije ni otkazao, onda mora odgovarati. Ako mandatar, nakon što je doznao da nije u mogućnosti izvršiti nalog, nije ništa učinio, niti je otkazao nalog, takvo je ponašanje *dolo proximum*. Paul radije govori o kulpi jer vjerojatno nije postojala namjera obogaćenja ili nanošenja štete, a možda i zbog toga što razmatra

⁷⁸ Watson, nav. dj., 72.

⁷⁹ Niederländer, nav. dj., 450.

⁸⁰ Meylan, nav. dj., 475 – 477.

⁸¹ MacCormack, nav. dj., 168; sl. Gordon, nav. dj., 203; De Medio, nav. dj., 280.

kulpu kupca mandataru, pri čemu nije smatrao da treba govoriti o *dolus*.⁸² U Paulovu je tekstu očito da postoji *fraus* jer se nakon toga putem otkaza zlonamjerno pokušalo prikriti nastalo stanje. Zaključak da bi Mela odobrio samo odgovornost za *dolus* nije opravdan. MacCormack i Klami drže tekst izvornim, barem u onom dijelu koji se odnosi na pitanje odgovornosti. Ako je postojala kulpa na mandantovoj strani, onda nije mogao tužiti mandataru s *actio mandati*. To je pravilo vrijedilo i obrnuto. Iz prvog dijela teksta može se zaključiti da je slobodno ne prihvatiti mandat te da tako prihvaćeni nalog mora biti ispunjen ako nije odbijen. Odbiti se nalog može samo tako da mandantova prava ostanu nedirnuti, što znači da on sam ili putem drugoga može izvršiti posao koji je povjerio mandataru. Paul je vjerojatno govorio o pisanom nalogu kada je spominjao suprotnosti: *liberum est non suscipere* (mandatar može odmah odbiti); *susceptum consummari oportet* (prihvaćeni nalog mora biti ispunjen); *nisi renuntiatum est* (može se ipak poslije odbiti). U rečenici *renuntiari ita potest, ut ... ius mandatori integrum reservetur* pravnik je imao u vidu interese obiju stranaka.⁸³

Izgleda da nije postojala oštra razlika između primljenog i prihvaćenog naloga jer često nije dolazilo do izričitog prihvaćanja naloga, što nije ni bilo nužno potrebno za konsenzus stranaka. Zbog toga *renuntiare mandatum* može značiti i otkaz i odbijanje naloga. Paul nije pravio jasnu razliku između otkaza do kojeg je došlo nakon što je mandatar izričito prihvatio nalog i otkaza kojem nije prethodilo izričito očitovanje. Mandatar će odgovarati i u slučaju kada nije izričito prihvatio nalog, ali je neopravdanim otkazom mandantu nanio štetu, a iz okolnosti je bilo očito da se zlonamjerno ponašao.

V. RJEŠENJA POSTKLASIČNOG I JUSTINIJANOVA PRAVA

U tekstu P.S.2.15.1 Paul kaže da mandatar može odustati od prihvaćenog naloga ako još nije počeo s izvršenjem preuzetog posla, a spriječen je opravdanim razlozima: iznenadnom bolešću, nužnim putovanjem, neprijateljstvom ili nemogućnošću pokretanja stvarne tužbe.

⁸² Rundel, nav. dj., 51, smatra da je mandatar kojem je bilo naloženo da kupi određenu stvar odgovarao na temelju *actio mandati directa* samo u slučaju svojeg doloznog ponašanja, primjećujući da kasnoklasična terminologija pojmova *dolus* i *culpa* (npr. kod Paula i Ulpijana) još nije bila čvrsto ustanovljena.

⁸³ Crifò, nav. dj., 165; De Robertis, *La disciplina della responsabilità contrattuale nel sistema della compilazione giustiniana* II, 1964., 416.

P.S.2.15.1: *Ob subitam valetudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam et inanes rei actiones integra adhuc causa mandati negotio renuntiaripotest.*⁸⁴

Za razliku od teksta D.17.1.22.11 u fragmentu P.S.2.15.1, koji potječe (najranije) s kraja 3. stoljeća, detaljnije se navode razlozi (*iustae causae*) mogućeg otkaza preuzetog naloga. Moglo bi se postaviti pitanje je li navedena lista prikladnija za slučaj *re non integra*. Meylan smatra da težište treba staviti na riječi *integra adhuc causa (mandati)*, koje su izgleda ograničavale primjenu navedenih *iustae causae* na još nezapočeti mandat.⁸⁵ Levy⁸⁶ podsjeća da je mandat u 4. stoljeću postao naplatan pravni posao, što je imalo za posljedicu da mandatar više nije mogao otkazati preuzeti nalog. Iz tog se razloga *iustae causae* odnose na *re non integra* slučaj. Levy navodi četiri konkretna razloga sa zahtjevom *integra adhuc causa* na različite stupnjeve teksta. Sastavljač P.S. pošao je prvobitno od slobodne mogućnosti otkaza *integra adhuc causa* (što izjednačava s *integrum ius* u D.17.1.22.11), a tek je postdioklecijanski prerađivač unio sadašnju kombinaciju, vodeći se novom idejom o mandatu kao naplatnom i bilateralnom kontraktu. Slično misli i Meylan, koji nezgrapnost izraza *integra adhuc causa mandati* izjednačava s Paulovim *integra causa (integrum ius) mandatoris*. Pisac teksta nije imao u vidu da taj izraz može biti tumačen na potpuno drukčiji način. Osim o *iustae causae*, Paul je sigurno govorio i o razlozima koji nisu opravdavali otkaz, ali taj dio teksta očito nije sačuvan. Klami⁸⁷ upozorava da je u navedenom tekstu puno važnije obratiti pozornost na značenje *integra causa* nego na nabranje *iustae causae*. Sigurno je bilo da kod otkaza *iusta causa* + *res integra* oslobađaju mandatara. Prerađivač Paulovih Sentencija nije jasno predstavio što se događalo u slučaju kada nije postojala *integra causa* ili *iusta causa*. U tekstu se ne kaže da *re integra* smije biti otkazana samo *iusta causa interveniente*, niti da bi kod *re non integra*, *iusta causa* mogla imati neku ulogu. Razlog takva pojednostavljivanja vjerojatno leži u činjenici što se epitomator zadovoljio navođenjem uglavnom temeljnih pravnih pravila. Igimi⁸⁸ ističe da se riječima *integra adhuc causa mandati* samo prividno ističe zahtjev da je otkaz

⁸⁴ P.S.2.15.1: *Od još nezapočetog posla koji je naložen (po osnovi mandata) može se odustati (otkazati) zbog iznenadne bolesti, nužnog putovanja, neprijateljstva i nemogućnosti pokretanja stvarne tužbe* (prijevod: Romac, Julije Paulo. *Sentencije*, Zagreb, 1989., 91).

⁸⁵ Meylan, nav. dj., 478.

⁸⁶ Levy, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar, 1956., 289 – 290; isti, “Vulgarization of Roman Law in the Early Middle Ages”, *BIDR* 55/56 (1951.), 233 (= *Medievalia et humanistica* I, 1943., 21).

⁸⁷ Klami, nav. dj., 94.

⁸⁸ Igimi, nav. dj., 147.

moгуće izvršiti samo prije nego što je došlo do izvršenja naloga. Takav zaključak ne može se primijeniti za dva prvonavedena razloga. Jedna *subita valetudo*, jednako kao i *necessaria peregrinatio*, mogu mandatara objektivno spriječiti u izvršenju naloga i nakon što je počeo s njegovom realizacijom, inače bi takvi slučajevi bili besmisleni. Slično bi se moglo reći i za *inimicitia*, kod koje razne okolnosti mogu spriječiti mandatara u izvršenju već početog naloga. Iz tog razloga Glück⁸⁹ smatra da između *inanes rei actiones* i *integra adhuc causa* treba umetnuti *aut*. Time bi *integra adhuc causa* bila vlastiti razlog otkaza. Meylan zaključuje da između opravdanja inherentnog *non possum* klasičnog mandatara i objektivne *iusta causa*, koju mandataru u postklasičnom pravu nameću Digesta (D.17.1.23-25) i *Pauli Sententiae* (2.15.1), ne bi trebala postojati velika razlika s tradicionalnog rimskog gledišta. Na to da je rimsko tradicijsko shvaćanje ipak prevladano ukazuje činjenica da tekstovi u Digestama ne sadržavaju bilo kakav sigurni trag mandatareve obveze određene granicama *possum*.

Svakako treba napomenuti da se iz sadašnjeg teksta P.S.2.15.1 ne mogu izvoditi zaključci o rješenjima klasičnog prava, premda se njime ne poriče interpretacija tekstova D.17.1.27.2 i D.17.1.22.11.

Iz postklasičnog razdoblja potječu i tekstovi D.17.1.23-25, koji se također bave pitanjem mandatareva otkaza. Između fragmenata D.17.1.22.11 (koji se odnosi na pitanje mandatareva otkaza) i D.17.1.26pr. (koji se bavi mandantovom smrću kao načinom gašenja mandata) uzetih iz Paulove 32. knjige *ad edictum*, Justinijanovi kompilatori umetnuli su kratke fragmente iz Hermogenijanovih *iuris epitomae* i Paulovih *Sententiae*.

D.17.1.23 (*Herm. 2 iur. epit.*): *Sane si valetudinis adversae vel capitalium inimicitiarum...*⁹⁰

D.17.1.24 (*Paul. 2 sent.*): *seu ob inanes rei actiones...*⁹¹

D.17.1.25: (*Herm. 2 iur. epit.*): *seu ob aliam iustam causam excusationes alleget, audiendus est.*⁹²

Navedeni niz D.17.1.23-25 sadržava razloge (*excusationes*, kako kaže Hermogenijan) koji su *bona fide* opravdavali otkaz. Teško je reći na koju se neposrednu situaciju odnose *iustae causae* u navedenim tekstovima: *re integra* ili *re non integra*, ili se općenito govori o propustu otkaza. Ti bi se razlozi djelomično

⁸⁹ Glück, *Ausführliche Erläuterung der Pandecten* XV, Erlangen, 1814., 365, n. 4.

⁹⁰ D.17.1.23: Ako zbog bolesti ili smrtnog neprijateljstva...

⁹¹ D.17.1.24: ili zbog nemogućnosti pokretanja stvarne tužbe...

⁹² D.17.1.25: ili ako iznese opravdanja iz nekog drugog pravno priznatog razloga, treba ga saslušati.

mogli uzeti kao primjeri za *non nuntiare* (*aliqua causa* iz D.17.1.27.2), kao što su *valetudo adversa*, *necessaria peregrinatio*⁹³, pa i *inimicitia capitalis*⁹⁴. Izgleda da je Hermogenijan opravdavao otkaz u samo dvama spomenutim slučajevima: ako je bila riječ o iznenadnoj bolesti ili o smrtnom neprijateljstvu, zbog čega je u D.17.1.24 dodan i slučaj nemogućnosti podizanja stvarne tužbe (*ob inanes rei actiones*). Meylan primjećuje da bi se moglo pomisliti da je Hermogenijan govorio samo o toj vrsti *causae*. Uspoređujući navedene tekstove Levy ističe da su za Hermogenijana *iustae causae* samo opravdanja za propušteni ili zakašnjeli otkaz, dok se njegov suvremenik, epitomator Paulovih Sentencija, pridržavao shvaćanja o slobodnom otkazu *causa adhuc integra*, koje se pripisuje Paulu. Iz tog bi razloga tekst P.S.2.15.1 odražavao nova shvaćanja 4. stoljeća i svjedočio o mandatu, koji se pretvarao u bilateralni kontrakt. Knütel⁹⁵ smatra da se u navedenim tekstovima odražava Gajevo viđenje problema. Budući da je Gaj ograničio područje o *res integra* jer je smatrao da je mandatar oslobođen odgovornosti samo u slučaju nemogućnosti ispunjenja naloga, u ranom je postklasičnom razdoblju to ograničenje prihvaćeno i dopunjeno drugim opravdanim slučajevima otkaza (*iusta causa renuntiationis*). Slično, Igimi⁹⁶ smatra da bi razlozi navedeni kod Hermogenijana i u P.S. mogli igrati određenu ulogu već u pravnom stanju opisanom kod Gaja u D.17.1.27.2, i to kao slučajevi subjektivno shvaćenog *non posse*. To vrijedi za *valetudo adversa*, *inimicitia capitalis*, kao i za *necessaria peregrinatio* iz P.S.2.15.1, te *inanes rei actiones*. Njihovo uvođenje u tekstove ne mora značiti da odražavaju kasniji stupanj u razvitku mandata. Drukčije misli Watson, koji navedeni niz razloga drži daljnjim korakom u povijesnom razvitku mandata koji opravdavaju otkaz preuzetog naloga u granicama dobre vjere.⁹⁷

Treba napomenuti da je problematiku *iustae causae renuntiationis* moguće razumjeti samo kada ju se dovede u vezu s pitanjem mandatareve odgovornosti za neispunjenje. Pri tome se podrazumijeva da je doložno ponašanje isključeno i da razlozi za otkazivanje preuzetog naloga počivaju na kulpoznoj odgovornosti.

⁹³ Usp. Gai. D.3.3.9 (*necessaria peregrinatio*); Ulp. D.3.3.23 (*longa peregrinatio*); Ulp. D.5.1.18pr. (*incidente infirmitate vel necessaria profectione vel rei suae familiaris periculo*).

⁹⁴ Samo je po sebi razumljivo da je *inimicitia capitalis* razlog nemogućnosti ispunjenja obveze (riječ je o naknadno nastaloj nemogućnosti) koja počiva na odnosu prijateljstva (*amicitia*). Usp. Ulp. D.26.10.3.12.

⁹⁵ Knütel, nav. dj., 134.

⁹⁶ Igimi, nav. dj., 148 – 149.

⁹⁷ Watson, nav. dj., 75, n. 3.

Premda je u Justinijanovu pravu načelno ponovno uspostavljena klasična besplatnost mandata, Justinijanovi kompilatori nadovezali su se na mišljenja postklasičnih pravnika, što se vidi iz sljedećih tekstova Justinijanovih Institucija.

I.3.26.9: *Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit.*⁹⁸

I.3.26.11: *Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilo minus mandati actio locum habet, nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.*⁹⁹

Stanovište Justinijanova prava potpuno je jasno: nitko ne može biti prisiljen prihvatiti nalog, ali jednom preuzeti nalog mora biti ili izvršen, ili mandatar o napuštanju obveze mora mandanta što prije obavijestiti kako bi mu omogućio da naloženi posao izvrši sam ili putem treće osobe. Do povlačenja iz ugovora može doći samo *integra causa*. Ako je mandatar otkazao nalog bez opravdanog razloga ili je propustio pravodobno informirati mandanta o otkazu, mandantu je stajala na raspolaganju *actio mandati directa*.¹⁰⁰ Prvi dio fragmenta I.3.26.11 usko je povezan s Paulovim tekstom D.17.1.22.11: *Sicut autem liberum est mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet, nisi renuntiatum,...* Premda je istovjetnost tekstova očita, u literaturi ne postoji jedinstven stav u vezi s pitanjem kojim su se tekstom kao izvornim koristili Justinijanovi kompilatori. Ferrini smatra da kompilatori carskih Institucija nisu imali na raspolaganju originalne Paulove *libri ad edictum*, nego da su kao izvor vjerojatno koristili *Res cottidianae* koje se pripisuju Gaju.¹⁰¹ Meylan¹⁰² ističe da Justinijanove Instituci-

⁹⁸ I.3.26.9: I valjano zaključeni mandat gasi se ako je opozvan dok se još ništa nije dogodilo.

⁹⁹ I.3.26.11: Slobodno je ne prihvatiti nalog. Naprotiv, prihvaćeni nalog mora se ispuniti ili što je moguće prije otkazati kako bi mandant taj posao mogao izvršiti ili sam ili putem drugoga. Dakle, ako mandatar ne otkáže tako da mandantu ostane neograničena mogućnost pobrinuti se za taj posao, daje se tužba iz naloga, izuzev ako nije postojao neki opravdani razlog ili je otkazao u nezgodno vrijeme.

¹⁰⁰ Crifò, nav. dj., 165.

¹⁰¹ Ferrini, *Opere* II, 319. Di Marzo, nav. dj., 55, rekonstruira mogući tekst iz *Res cottidianae* na sljedeći način: *Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eundem rem mandator exsequatur, nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet, nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.*

¹⁰² Meylan, nav. dj., 467.

je daju isto rješenje kao i Paul u D.17.1.22.11, prihvaćajući u slučaju izostale obavijesti rješenje koje se odnosi na zakašnjelo priopćenje: *mandati actio locum habet, nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intemptive renuntiandi* (I.3.26.11), iz čega zaključuje da su kompilatori kao izvor koristili 8. knjigu Paulovih Institucija. Za razliku od njih Arangio-Ruiz¹⁰³ misli da tekst potječe od starijih pravnika – Sabina ili Labea, a da je izvorno formuliran u Gajevim Institucijama. Čudno je da se u Gajevim Institucijama prešućuje mogućnost mandatareva otkaza. Ipak, drži mogućim da je tekst I.3.26.11 nastao spajanjem Gajeva i Paulova mišljenja. Kaser¹⁰⁴ također ističe da tekst Justinijanovih Institucija izgleda kao da je nastao stapanjem Gajevih i Paulovih tekstova, ali primjećuje da se mogućnost otkaza naloga vezuje za *iusta causa renuntiationis* tek u ranom postklasičnom razdoblju. Justinijanove Institucije vrlo informativno govore o problematici otkaza, što je u Digestama, jednako kao i u Gajevim Institucijama, propušteno. Randazzo¹⁰⁵ priznaje da su Justinijanove Institucije, nakon što je *officium* degradiran na puki nalog, dopustile mandataru ograničenu mogućnost povlačenja iz preuzete obveze.

Na osnovi navedenih tekstova moglo bi se zaključiti da je otkazivanje mandata više služilo zaštiti mandantovih nego mandatarekih interesa. Jasno je da je mandatar odmah morao otkazati nalog koji je postalo nemoguće izvršiti. U svim drugim slučajevima mandatar je odgovarao za neispunjenje, izuzev ako je nalog bio objektivno nemoguć već u času podjeljivanja ili je mandataru bilo nemoguće obavijestiti mandanta o nemogućnosti ispunjenja naloga (npr. zbog

¹⁰³ Arangio-Ruiz, nav. dj., 137.

¹⁰⁴ Kaser, *TR* 30 (1962.), 266.

¹⁰⁵ Randazzo, nav. dj., 239 – 245, smatra da bi se i na mandat trebalo odnositi ono što vrijedi za ostale konsenzualne kontrakte, tj. stranke su zaključivale ugovor suglasnošću volja, na osnovi čega su nastajale simetrične, odnosno recipročne obveze za stranke, podrazumijevajući obvezu na izvršenje ugovora. Ipak, različiti sadržaji dviju obveza pokazuju “asimetričnu bilateralnost” koja se očituje ne toliko na planu nužnosti mandatareve obveze i eventualnosti mandantove, nego na planu nepotpune povezanosti njihovih obveza, što je u biti uvjetovano besplatnošću koja obilježava mandat i čini prestacije asimetričnim. Podsjeća da je izvorno zaključenjem mandata, koji je bio zasnovan na *officium*, *amicitia* i *fides*, nastajala glavna obveza za mandataru da izvrši nalog, dok je obveza suugovaratelja bila samo eventualna. Međutim, ta prvobitna unilateralna konotacija postupno se mijenjala kako se uz razvitak mandata mijenjala prvobitna osnova utemeljena na *fides*, stvarajući širi prostor za poziciju mandataru i zaštitu njegovih interesa. Ipak, mandat je sačuvao određenu asimetričnost dviju pozicija, što se najjasnije očituje iz postojanog zahtjeva za besplatnošću; upravo “naknade” (*honor*, *honorarium*, *salarium*) koje je mandataru dopušteno potraživati ukazuju na staro podrijetlo i povijest instituta.

iznenadne bolesti). U Justinijanovu pravu nastalo je pravilo da mandatar može otkazati *re integra*. *Res integra* (*integrum ius*) bila je prvobitno bit i smisao, a ne samo pretpostavka otkaza. Klasična jurisprudencija navodila je određene okolnosti kao primjere kada se mandatar može osloboditi preuzetog naloga kako bi omogućio mandantu da naloženi posao povjeri drugome ili da ga osobno izvrši. Sudeći prema Paulovim Sentencijama u postklasičnom pravu vrijedilo je pravilo da mandatar može otkazati *re integra* samo pod posebnim okolnostima. Slično shvaćanje sadržano je i u Justinijanovim Institucijama, što se može zaključiti iz tekstova 3.26.9 i 3.26.11.

VI. ZAKLJUČAK: *RENUNTIATIO – RE INTEGRA I IUSTA CAUSA RENUNTIATIONIS*

Premda je mandat zasnovan na međusobnom povjerenju, prijateljstvu i besplatnosti, stranke nisu imale podjednako pravo raskinuti zaključeni ugovor. Takav stav rimskih pravnika očituje se ne samo u terminološkoj razlici (*revocatio/renuntiatio*), nego i u različitim zahtjevima koji su se odnosili na mogućnost raskida.

Dok je mandantovo pravo opozvati nalog *re integra* bilo nedvojbeno (G.3.159; Marcel i Ulpijan, D.17.1.12.16; Paul D.17.1.15), puno je složenije pitanje mandatareva prava na otkaz preuzete obveze. Rimski pravници nisu bili jedinstveni u mišljenju koji su razlozi opravdavali otkaz i isključivali mandatarevu odgovornost na temelju *actio mandati directa*. Premda Gaj u tekstovima G.3.159, G.3.161 i D.17.1.27.2 prešućuje mogućnost mandatareva otkaza, nikako se ne može zaključiti da je u cijelosti negirao to mandatarevo pravo. Gajev je načelan stav da mandatar ne smije napustiti preuzetu obvezu, ali je ipak smio otkazati nalog *re integra* u slučaju subjektivne nemogućnosti, o čemu je bezodvlačno morao obavijestiti mandanta. Slično mišljenje dijeli i Paul u tekstu D.17.1.22.11 u kojem naglašava da je slobodno ne prihvatiti nalog, ali da se prihvaćeni nalog mora ispuniti. Mogućnost otkaza Paul predviđa samo eventualno, i to u slučaju ako bi mandatar pretrpio štetu izvršavajući nalog. Otkazati smije ako je mandantu osigurana mogućnost da sam izvrši taj posao ili da ga povjeri drugome. Tekst D.17.1.22.11 ne može se tumačiti na način da je Paul dopustio mandataru pravo slobodno raskinuti ugovor bez ikakvih smetnji. Oba pravnika smatraju da je opseg mandatareve odgovornosti određen *quanti mandatoris intersit*. Tijekom vremena, usporedo sa sve češćom pojavom davanja naknada mandataru, *renuntiatio* je postupno ograničavana. U ranom

postklasičnom pravu mogućnost otkaza vezuje se za *iusta causa renuntiationis*. Tekstovi P.S.2.15.1 i D.17.1.23-25 sadržavaju razloge (*excusationes*) koji su *bona fide* opravdavali otkaz. Mandatar je mogao napustiti preuzetu obvezu *re integra* pozivajući se na iznenadnu bolest, nužno putovanje, smrtno neprijateljstvo, nemogućnost podizanja stvarne tužbe ili na neki drugi pravno priznati razlog. Slično shvaćanje preuzeto je u Justinijanovu pravu, što je očito iz tekstova Justinijanovih Institucija 3.26.9 i 3.26.11.

Otkaz učinjen *re non integra* povlačio je mandatarevu odgovornost sukladno općim pravilima o mandatarevoj odgovornosti.

Summary

Mirela Šarac*

Marlon Macanović**

REVOCATIO AND RENUNTIATIO

*The article discusses the still controversial issue of the possibility of unilateral revocation or renunciation of contract of mandate (mandatum) in Roman law. Although the mandate is based on mutual agreement, trust and friendship, the parties did not have equal rights to revoke or renounce the contract at any time. This view held by Roman lawyers is seen not only in terminological difference (revocare - renuntiare) but also in different requests relating to the admissibility of revocation. The mandator's right to revocation *re integra* is irrefutable, however, the renuntiation by the mandatary has raised a dilemma. Whereas classic jurisprudence mentioned certain circumstances as examples when the mandatary was allowed to renounce an obligation that had been accepted, with time, with the ever increasing honorarium awarded to the mandatary, this right was gradually limited, especially starting from late classic law. Judging by Paul's Sentences and Justinian's Institutes, the rule that prevailed in post-classic and Justinian's law was that the mandatary could renounce *re integra* only under special circumstances after submission of *iusta causa renuntiationis*.*

Key words: Roman law, mandatum, revocatio, renuntiatio

* Mirela Šarac, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Split, Domovinskog rata 8, Split

** Marlon Macanović, LL. B., Brodosplit-Brodogradilište d.o.o., Put Supavla 21, Split

Zusammenfassung

Mirela Šarac *

Marlon Macanović**

REVOCATIO UND RENUNTIATIO

Dieser Beitrag untersucht die noch immer umstrittene Frage, unter welchen Umständen es möglich war, den Auftrag (mandatum) im römischen Recht einseitig zu kündigen. Obwohl der Auftrag auf gegenseitigem Einvernehmen, Vertrauen und Freundschaft begründet war, hatten die Beteiligten nicht dasselbe Recht, ihn jederzeit zu kündigen. Eine solche Ansicht der römischen Rechtsgelehrten ist nicht nur an der terminologischen Unterscheidung (revocare und renuntiare) zu erkennen, sondern auch an den unterschiedlichen Voraussetzungen für eine zulässige Kündigung. Das Recht des Mandanten auf Widerruf re integra ist unbestritten, doch die Frage der Kündigung seitens des Mandatars ist mit zahlreichen Ungewissheiten verknüpft. Während die klassische Jurisprudenz bestimmte Umstände anführte, die es dem Mandatar erlaubten, die übernommene Verpflichtung zu kündigen, wurde dieses Recht, einhergehend mit der immer häufigeren Besoldung des Mandatars mit der Zeit schrittweise eingeschränkt, insbesondere seit der Spätphase des klassischen Rechts. Den Paulus-Sentenzen und Institutionen Justinians nach zu urteilen, galt im postklassischen und Justinianischen Recht die Regel, dass der Mandatar den Auftrag re integra nur unter besonderen Umständen und Verweis auf eine iusta causa renuntiationis kündigen konnte.

Schlüsselwörter: Römisches Recht, mandatum, revocatio, renuntiatio

* Dr. Mirela Šarac, Professorin an der Juristischen Fakultät in Split, Domovinskog rata 8, Split

** Marlon Macanović, Diplom-Jurist, Brodosplit-Brodogradilište d.o.o., Put Supavla 21, Split